

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRLOGI
TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI
NO`KIS FILIALI
«EKONOMIKA HA`M AWIL XOJALIG`IN BASQARIW» KAFEDRASI

BAKALAVRIAT 5230900-BUXGALTERIYA ESABI HA`M AUDIT
BAG`DARI 4-KURS STUDENTI

Ibragimov Islambek Kenesbaevich tin`

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema: Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda
tiykarg`i qurallardin` analizi

Basshi:

«Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası dotsenti, e.i.d.

Rametov Allambergen

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

Ekonomika ha`m awil xojalig`in
basqariw» kafedrası baslig`i,
e.i.k. A.S.Shamshetov
2015 jil «___» _____

Zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2015 jil «___» _____

No`kis-2015 jil.

MAZMUNI

KIRISIW	3
I-BAP. KA`RXANALARDI TEXNIKALIQ MODERNIZATsIYaLAW ShARAYaTINDA TIYKARG`I QURALLAR ANALIZININ` TEORIYaLIQ TIYKARLARI	6
1.1. Xojaliqtin` sho`lkemlestiriwshilik - ekonomikaliq minezlemesi	6
1.2. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallar analizinin` maqseti ha`m waziypalari	16
1.3. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallar analizinin` ko`rsetkishleri	24
II-BAP. KA`RXANALARDI TEXNIKALIQ MODERNIZATsIYaLAW ShARAYaTINDA TIYKARG`I QURALLAR ANALIZIN Sho`LKEMLESTIRIW	32
2.1. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallardi analiz qiliw usillari	32
2.2. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallardin` texnikaliq xolatining taxlili	38
2.3. Ka`rxanalardin` texnikaliq da`rejesin ko`teriw	46
JUWMAQLAW	55
PAYDALANILG`AN A`DEBIYaTLAR	58

KIRISIW

Temanin` aktualig`i. Ekonomikani modernizatsiyalaw sharayatinda xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerinde tiykarg`i qurallardi analizlewge qatan` itibar karatılmaqta. Tiykarg`i qurallardi texnikaliq modernizatsiyalaw ma`mleket ekonomikasinin` rawajlanıw da`rejesine baylanisli. Lekın, o`z na`wbetinde, ka`rxanalardin` tiykarg`i quralları da ekonomikanin` rawajlanıwına tikkeley o`z ta`sirin ko`rsetedi. Prezidentimiz I.A.Karimov aytip o`tkenindey «Bu`gingi ku`nde ko`plep rawajlang`an ha`m ja`ha`n ekonomikasında jetekshi orin tutatug`ın ma`mleketler ta`jiyribesi soni so`zsiz sipatlap bermekte, ba`sekeleslikke erisiw ha`m du`nya bazarına shig`iw, birinshi na`wbette ekonomikani izshil reformatlastiriw, quramliq jag`ınan o`zgerittiriw ha`m diversifikatsiyalawdi teren`lestiriw, joqari texnologiyalarg`a tiykarlang`an jan`a ka`rxana ha`m o`ndiris tarmaqlarinin` tez rawajlanıwin ta`miyinlew, xizmet ko`rsetip atirg`an quwatları modernizatsiyadaw ha`m texnikalik jan`alaw protsessleri tezlestiriw esabınan a`melge asiriw mu`mkin»

Bu`gin jaylarda ekonomikani rawajlandiriw, zamanago`y texnika ha`m texnologiyalar menen u`skenelengen jan`a ka`rxanalardi payda etiw ha`m rekonstruktsiyalaw ushin sirt el investitsiyaların tartiw, kishi biznes ha`m jeke isbilermenlik, xizmet ko`rsetiw tarawı ha`m shan`araq biznesin rawajlandiriw sonshellı u`lken sheshiwshi a`hmiyetke iye. Makroekonomikalıq turaqlılıq, o`ndiristin` izshil ha`m proporsional o`siw pa`tlerin ta`miyinlew, tartılıp atirg`an investitsiyalardi ko`beyittiriw esabınan quramliq o`zgerislerdi qatan` dawam ettiriw, ekonomikanin` jetekshi tarmaqlarin modernizatsiyalaw ha`m jan`alaw - biz ushin baslı waziypa bolip qaladı.

Respublikamızda ka`rxanalardi texnikaliq u`skenelew ha`m qayta u`skenelewdi qusheyittiriwdi analiz qiliwg`a qaratilg`an a`hmiyetli ilimiy ha`m a`meliy jumislar alıp barilg`an bolsada, biraq ayrim tarmaqlarg`a tiyisli aniq metodikalıq jumislar alıp barilmag`an.

Bul bolsa ha`zirgi da`wirde barlıq tarmaklardag`i ka`rxanalardin` tiykarg`i

qurallari boyinsha analizlew jumislarin da`wir talabi tiykarinda sho`lkemlestiriw waziypasin belgilep beredi.

Usi waziypalardi ilimiy jag`inan sheshiw ma`selesi pitkeriw qa`nigelik jumisi temasi ha`m izertlew bag`darin belgilep beredi.

**Temanin` u`yrengenlik da`rejesi.** Ka`rxanalarda finasliq esap ha`m ekonomikaliq analiz jetilistiriw ma`seleleri sirt el ha`m G`MA, ma`mleketlerinin` ekonomist alimlari Dj. Foster, A.D.Sheremet ha`m basqalar ta`repiyen teren` izertlengen. Bul tuwrisinda ma`mleketimiz alimlarinan A.V.Vaxobov, A.A.Karimov, M.K.Pardaev, N.Yu.Juraev, R.D.Dusmuratov, A.T.Ibragimov, M.M.Tulaxujaeva, E.F.Gadoev, B.J.Xakimov, M.Yu.Raximovlar ilimiy izertlew jumislarin alip barg`an.

Alimlardin` alip barg`an izertlewleri tarmaq ka`rxanalari ushin a`hmiyetli teoriyaliq ha`m a`meliy a`hmiyetke iye bolsada, lekin ekonomikani modernizatsiyalaw sharayatinda sheshiliwi za`ru`r bolg`an ma`seleler ju`zege shig`adi ha`m shikpaqta. Bul bolsa, o`z na`wbetinde ka`rxanalarda tiykarg`i qurallardi analiz qiliw boyinsha ilimiy ha`m a`meliy izertlewler alip bariliwin talap etedi.

**Izertlew maqseti ha`m waziypalari.** Izertlew maqseti ilimiy izleniwler na`tiyjesinde ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallardi analizlew ma`selesine tiyisli mashqalalardi aniqlaw ha`mde sheshiwge qaratilg`an usinislari islep shig`iwdan ibarat.

Qoyilg`an maqsetke tiykarlanip jumista to`mendegi **waziypalar** belgilendi:

- ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallar analizini teoriyaliq ta`repten u`yrenip, bul boyinsha pikirler bildiriw;
- ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallar analizinin` ko`rsetkishlerin aniqlaw boyinsha pikirler beriw;
- ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallardi analizlew usillarini aniqlastiriw;
- ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i

qurallar jag`dayin analizlewge ta`n pikirler islep shig`iw;

- ka`rxanalardin` texnikaliq da`rejesin asiriw jollarin ko`rsetip beriwge ta`n pikirler bildiriw.

Izertlewning predmeti ha`m ob`ekti. Izertlew ob`ekti qilip Kegeyli rayoninda jaylasqan «Xalqabad mamig`i» ashik tu`rdegi aktsionerlik ja`miyetinin` buxgalteriya esabi ha`m finansliq esabat mag`liwmatlari alindi.

Izertlewdin` teoriyaliq ha`m metodikaliq tiykarlari. Respublikamizda a`melge asirilib atirg`an ekonomikaliq reformalar, Kriziske qarsi sharalar da`stu`ri, Prezident I.Karimov miynetleri, ma`mleketimiz ha`m shet ellik ekonomist alimlardin` ilimiy isleri izertlew jumisinin` teoriyaliq tiykarlari bolip esaplanadi. Bunnan tisqari ekonomikanin` tu`rli tarawlarina, sonin` ishinde buxgalteriya esabi ha`m audit tarawina tiyisli O`zbekistan Respublikasinin` Nizamlari, Prezident I.Karimov Pa`rmanlari ha`m Qararlari, Ministrler Komiteti Qararlari, Ekonomika ministrligi, Finans ministrligi, Ma`mleket Mu`lk komiteti, Saliq komiteti, Statistika komiteti, Orayliq Bank siyaqli ministrlikler ha`m mekemlerinin` normativlik-huqiqiy hu`jjetleri ha`mde ko`rsetpeleri, sonday-aq, ekonomikaliq analiz boyinsha alimlardin` ilimiy isleri izertlewdin` teoriyaliq ha`m metodikaliq tiykarlarin jaratadi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinda gu`zetiw, uliwmalastiriw, toparlaw, tan`law, salistiriw, induktsiya ha`m deduktsiya, ekonomikaliq-matematikaliq ha`mde basqa ekonomikaliq-statistikaliq usillar qollanildi.

Izertlewdin` teoriyaliq ha`m a`meliy a`hmiyeti. Pitkeriw qa`nigelik jumisi na`tiyjeleri teoriyaliq ha`m a`meliy a`hmiyetke iye. Usi jumista ha`zirgi da`wirdegi ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i quralların analiz qiliw boyinsha bar bolg`an mashqalalar ilimiy ta`repten tiykarlanip, olardi sheshiw boyinsha usinis ha`m pikirler islep shig`ilg`an.

**Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` du`zilisi.** Ilimiy jumis kirisiw, eki bo`lim, juwmaqlaw ha`m paydalanilg`an a`debiyatlar diziminen ibarat.

I-BAP. KA`RXANALARDI TEXNIKALIQ MODERNIZATSIYALAW SHARAYATINDA TIYKARG`I QURALLAR ANALIZININ` TEORIYALIQ TIYKARLARI

1.1. Xojaliqtin` sho`lkemlestirishlik - ekonomikaliq minezlemesi

Kegeyli rayonida joylasqan «Xalqabad mamig`i» ashiq tu`rdegi aksionerlik jamiyetinin` buxgalteriyaliq mag`liwmatlari tiykarinda analizlew jumislarin alip baramiz.

Ashiq tu`rdegi aksionerlik jamiyet o`zine tiyisli bolg`an mal-mu`lkinen g`a`rezsiz ra`wishte paydalaniladi. AAJ tin` mal-mu`lki ha`m qarjilari ustav fondindag`i u`lesine proporsional ra`wishte du`ziwshilerge tiyisli boladi.

AAJ g`a`rezsiz ra`wishte xojaliq xizmetin rejelestiredi ha`m bazar ekonomikasi tiykarinda xizmetlerge real bazar talaplarinan kelip shiqqan halda bahalardi belgileydi.

AAJ finansliq-xojaliq xizmeti dawaminda aling`an taza payda du`ziwshlerdin` ortasinda olardin` ustav fondindag`i ha`m jil dawaminda juwapkershiligi sheklengen jamiyet da`ramati qaliplesiwindegi u`leslerine proporsional ra`wishte bo`listiriledi.

«Xalqabad mamig`i» AAJ nin` 2013-2014 jillardag`i buxgalteriya esabi ha`m esabati ha`mde statistika esabatlari mag`liwmatlarin analiz qilip u`yreniw na`tiyjesinde to`mendegi na`tiyjelerine iye boldiq.

Keltirilgen mag`liwmatlardi analiz qilsaq AAJ esabat da`wirinde uzaq mu`ddetli aktivler o`tken jilg`a qarag`anda 407942 min` swmg`a, yag`niy 17,2 protsentke kemeygen. Ja`mi aktivler summasi esabat jilinda 5359044 min` swmg`a ko`beygen. Jamiyettegi aktivlerdin` bunday da`rejede artiwini jamiyet ushin unamli halda bahalaymiz ha`m sonin` menen birge usi aktivlerdin` ko`beyiwine qaysi ko`rsetkishler ta`sir etkenligin ko`rip o`temiz. Demek, jamiyettin` aktivlerinin` ko`beyiwini tiykarinan ag`imdag`i aktivler esabinan ekenligin ko`remiz.

1.1-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ buxgalteriya balansi aktiv statyalarinin` analizi

Qarjilardin` qurami	2013 - jil		2014- jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Sal- mag`i, %	Summa, min` swm	salm ag`i, %	Summa, min` swm	salma g`i, %	2014 - jil 2013 - jilg`a salistirmal i o`simi
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.Uzaq mu`ddetli aktivler	2365331	7,4	1957389	5,2	-407942	-2,2	-17,2
2.Ag`imdag`i aktivler	29620150	92,6	35387136	94,8	5766986	+2,2	19,5
Sonin` ishinde:							
a) tovar-materialliq awisiqlar	22594701	76,3	28172593	79,6	5577892	3,3	24,7
b) kelesi da`wir shig`inlari	899778	3,0	157645	0,4	-742133	-2,6	-82,5
v) debitorlar	3132938	10,6	309406	0,9	-2823532	-9,7	-90,1
b) pul qarjilari ha`m qisqa mu`ddetli qoyilmalar	247509	0,8	155065	0,4	-92444	-0,4	-37,3
v) basqa ag`imdag`i aktivler	2745224	9,3	6592427	18,7	3847203	9,4	140,1
Balans aktivinin` ja`mi	31985481	100	37344525	100	5359044	-	16,7

AAJ te debitorliq qarizlari o`tken jilg`a salistirg`anda 2823532 min` swmg`a kemeygen. Biz bul jag`daydi ja`miyet ushin unamli jag`day dep bahalaymiz. Sebebi debitorliq qarizlardin` azayiwi ja`miyettin` finansliq jag`dayin ta`sir ko`rsetedi. Ja`miyettin` pul qarjilari 2013-jilg`a salistirg`anda 92444 min` swmg`a kemeygene. Bul ko`rsetkishtegi o`simdi ja`miyet ushin unamsiz bahalasaq boladi.

Keltirilgen mag`liwmatlarda AAJ esabat jilinin` basina kelip jil aqirinda passivlerdin` ja`mi summasi 16,7 protsentke yag`niy 5359044 min` swmg`a ko`beygen. Ja`miyettin` mal-mu`lkti qurawshi dereklerdin` bunday ta`rtipte ko`beyiwin unamli jag`day sipatinda bahalaw lazim. Sonin` menen birge usi dereklerdin` kelip shig`iw yamasa payda boliwina itibar qaratsaq ju`da` a`hmiyetke iye bolar edi.

1.2-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ buxgalteriya balansi passiv statyaları analizi

Qarjilardin` qurami	2013 - jil		2014 - jil		O`zgerisi (+;-)		
	Summa, min` swm	Sal- mag` i, %	Summa, min` swm	Sal- mag`i, %	Summa, min` swm	Sal- mag`i, %	2014 - jil 2013 - jilg`a salistirma li o`simi
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6/2*100
1.O`z qarjilarinin` derekleri	8885134	27,7	1138861 3	30,5	2503479	+2,8	28,2
2.Minetlemeler	2310034 7	82,3	2595591 2	69,5	2855565	-12,8	12,3
Sonin` ishinde							
a) Uzaq mu`ddetli minnetlemeler	-	-	-	-	-	-	-
b) Ag`imdag`i minetlemeler	2310034 7	100	2595591 2	100	2855565	-	12,3
Balans passivi-nin` ja`mi	3198548 1	100	3734452 5	100	5359044	-	16,7

Keltirilgen mag`liwmatlarda AAJ ag`imdag`i jil aqirinda o`z qarjilari derekleri jil basina qarag`anda 2503479 min` swmg`a ko`beygen. Bunday ko`rsetkishti ja`miyet ushin unamli bahalamaq lazim. Sebebi, o`z qarjilari dereklerinin ko`beywi ja`miyettin` finansliq g`a`resizliginin` ariyaina, to`lew qa`biliyetinin` o`siwine alip keledi. Mag`liwmatlardan ko`rinedi, ja`miyette ag`imdag`i jil aqirina minetlemeler summasi 2855565 min` swmg`a artqani unamsiz bahalaw lazim. Sebebi, minnetlemelerdin` bunday ta`rizde artip bariwi xojaliqtin` finansliq jag`dayina qatan` ta`sir ko`rsetedi.

Keltirilgen mag`liwmatlarda AAJ tin` tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenligin u`yrenip analizleyemiz.

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinedi, biz analiz qilib atirg`an tahlil qilayotgan «Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinde tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik jag`dayin analiz qilg`animizda to`mendegi na`tiyjelerge erisildi: bu analiz qilinip atirg`an «Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinde 2014 jilda 2013 jilg`a qarag`anda 2503479 min`

swmg`a o`z qarjilarinin` derekleri ko`beygen.

1.3-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik analizi

Ko`rsetkishler	2013 - jil	2014 - jil	Ayirmashiliq (+, -)
1. O`z qarjilarinin` derekleri	8885134	11388613	2503479
2. Uzaq mu`ddetli aktivler	-	-	-
3. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`z qarjilarinin` derekleri (1-2)	8885134	11388613	2503479
4. Uzaq mu`ddetli kredit ha`m qariz	-	-	-
5. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli o`zlik ha`m uzaq mu`ddetli qariz derekleri (3+4)	8885134	11388613	2503479
6. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	23100347	25955912	2855565
7. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a tiyisli ja`mi derekler (5+6)	31985481	37344525	5359044
8 Tovar-materialliq rezervlerdi ja`mi	22594701	28172593	5577892
9. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z dereklerinin` jeterliliqi (+) yamasa jetispewshiligi (-) (3-8)	-13709567	-16783980	-3074413
10. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`z ha`m uzaq mu`ddetli qariz dereklerinin` jeterliliqi (+) yamasa jetispewshiligi (-) (5-8)	-13709567	-16783980	-3074413
11. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a ja`mi dereklerinin` jeterliliqi (+) yamasa jetispewshiligi (-) (7-8)	9390780	9171932	-218848

Ja`miyette 2014 jilda tovar- materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli o`zlik dereklerinin` ko`lemi de 2503479 min` swmg`a artqanin ko`riwimiz mu`mkin. O`zlik dereklerinin` ko`beyiwin unamli jag`day sipatinda bahalamaq kerek. Ja`miyette ag`imdag`i jil basinda ha`m aqirinda uzaq mu`ddetli minnetlemeler bolmag`an. Qisqa mu`ddetli minnetlemeler bolsa bar bolip, o`tken jilg`a salistirmali 2503479 min` swmg`a ko`beygen. «Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinde tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli o`zlik derekleri 2503479 min` swmg`a jeterli bolg`an. Sonin` menen birge tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a ja`mi dereklerinin` de 5359044 min swmg`a jeterli bolg`anin ko`riwimiz mu`mkin. Bunday na`tiyjelerdin` ha`zirgi bazar

ekonomikasi sharyatinda jaqsi na'tiyje dep esaplanadi. Sonday bolsada mag'liwmatlarga tiykarlang'an halda ja'miyettin' finansliq turaqlilig'in bekkemlew ushin tiyisli shara-ilajlar ko'riwi maqsetke muwapiq esaplanadi.

1.4-keste

«Xalqabad mamig'i» AAJ to'lew qa'biliyetinin' analizi

To'lew qarjilari	Esabat jili aqirina summasi, min' swm	To'lew qarizlari	Esabat jili aqirina summasi, min' swm
1. Pul qarjilari, yag'niy kassadag'i ha'm esap betlerindegi pul qarjilari	155065	Zat jetkizip beriwshi ha'm kesip alip islewshilerge qariz	2371744
2. O'ndirislik zapaslar	27110273	Sin'ar ha'm qarasli ja'miyetlik sho'lkemlerge qariz	9341297
3. Qisqa mu'ddetli investitsiyalar	-	Saliq ha'm ma'jbu'riy ajratpalar boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler	6130270
4. Debitorliq qarizlari	309406	Byudjetke to'lemeler boyinsha qariz	3463312
Valyuta qarjilari	-	Du'ziwshilerge qariz	195142
Qisqa mu'ddetli investitsiyalar,		Miyetke haqi to'lew boyinsha qariz	607036
Tayar o'nimlar	1062320	Maqsetli ma'mleketlik jamg'armalarina to'lemeler boyinsha qariz	3508177
Basqada ag'imdag'i aktivlar	6592427	Basqa kreditorliq qarizlari (6950den tisqari)	1338934
Ja'mi to'lew qarjilari	35229491	Ja'mi	25955912
To'lew qarjilarina to'lew qarizlarinin' ko'pligi		Debitorliq qarizlarinin' kreditorliq qarizlarinan artiqshalig'i	9273579
Balans	35229491	Balans	35229491

1.4-kestede biz analiz qilib atirg'an «Xalqabad mamig'i» AAJ 2014 jilda to'lew qa'biliyetine iye dep esaplanadi. Sebebi AAJ ja'mi to'lew qarjilari 35229491 min' swmdi qurap, ja'mi to'lew qarizlari 25955912 min' swm bolg'an. Bul jerde, ja'miyette to'lew minnetlemelerinen to'lew qarjilarinin' 9273579 min swmg'a ko'p ekenligin ko'remiz.

To'lew qarjilari du'zilisiz analiz qilsaq, onda debitorlik qarizlari 309406 min' swmdi quraydi. To'lew qarizlarinin' du'zilisine kelsek, birinshi, zat jetkizip beriwshi ha'm kesip alip islewshilerge qariz 2371744 min' swmdi, ekinshi sin'ar

ha'm qarasli ja'miyetlik sho'lkemlarga qariz 9341297 min' swmdi, u'shinshshi saliq ha'm ma'jbu'riy ajiratpalar boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler 6130270 min' swmdi, to'rtinshi byudjetke to'lemler boyinsha qariz 3463312 min' swmdi, besinshi du'ziwshilerga qariz 195142 min' swmdi, altinshi miynetke haqi to'lew boyinsha qariz min' swmdi, altinshi maqsetli ma'mleketlik jamg'armalarina to'lemler boyinsha qariz 3508177 min' swmdi ha'm jetinshi bsqa kreditorliq qarizlari 1338934 min' swmdi qurag'an.

1.5-kestede biz balans mag'liwmatlarina tiykarlanip ja'miyettin' aylanba qarjilari dereklerinin' nenin' esabina sho'lkemlestirilgenligin qarap o'temiz. Bunday analizdin' za'ru'rliqi sonnda, ja'miyettin' finansliq g'a'rezsizligi, turaqlilig'i, kredit aliwg'a qa'biliyetliligini aniqlawda o'zinin' derekleri menen ta'miyinlengenlik da'rejesini aniqlaw ju'da a'hmiyetke iye.

1.5-keste

«Xalqabad mamig'i» ashiiq aksionerlik ja'miyetinin' aylanba qarjilarinin' aylaniwi analizi

Ko'rsetkishler	2013 jil	2014 jil	Parqi (+,-)
1	2	3	4=3-2
1. O'nim (jumi, xizmet)lerdi satiwdan aling'an taza tu'sim, min' swmda	44812645	47650482	+2837837
2. Ja'mi tovar-materialliq rezervleri, min' swmda	22594701	28172593	5577892
3. Tovar-materialliq rezervlerdin' (aylanis qarjilardin') aylaniw koeffitsienti (1/2)	2,0	1,7	-0,3
4. Tovar-materialliq rezervlerdin' (aylanis qarjilardin') aylaniw da'wiri, ku'n esabinda	286,0	264,0	-22,0
5. Aylaniw salmag'i koeffitsienti (2/1)	0,5	0,6	+0,1
6. Aylanistin' tezlesiwi yamasa sekinlesiwinen qarjilardin' bosasqanlig'i (-) yamasa qosimsha (+) tartilg'anlig'i: - ku'n esabinda - summada, min' swmda - 22,0*47650482/360			-22,0 - 29119739

1.5-keste mag'liwmatlarinan ko'rinip turipti, biz analizi qilinip atirg'an «Xalqabad mamig'i» ashiiq aksionerlik ja'miyetinde 2014 jilda o'nimlerdi

satiwdan aling`an taza tu`sim mug`dari 2837837 min swmg`a artqanin ko`riwimiz mu`mkin. Tovar-materialliq rezervlerdin` quni bolsa 5577892 iin` swmg`a artqan. Bulardin` na`tiyjesinde tovar-materialliq rezervlerdin` aylanis koeffitsienti 2013 jilg`a salistirg`anda 2014 jilda -0,3 koeffitsientti qurag`an. Aylanis da`wiri bolsa 2013 jilg`a salistirg`anda 22,0 ku`nge kemeygen, yag`niy sekinlesken. «Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinde tovar-materialliq rezervler aylanisnin` na`tiyjesinde ja`miyet oborotinan qarjilardin` za`ru`rligi 29119739 min swmdiv qurag`an. Bunday na`tiyjeler «Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyeti ushin unamsiz jag`day esaplanadi..

1.6-keste

«Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyeti debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansinin` analizi

Debitorliq qarizlar	Summa, min` swm	Kreditorliq qarizlar	Summa, min` swm
Qariydar ha`m buyirtpashilardin` qarizi (4000nan 4900nin` ayirmasi)	-	Zat jetkizip beriwshi ha`m kesip alip islewshilerge qariz	2371744
Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz	198461	Sin`ar ha`m qarasli ja`miyetlik sho`lkemlerge qariz	9341297
Byudjetke saliq ha`m jiyimlar boyinsha avans to`lemleri	-	Saliq ha`m ma`jbu`riy ajiratpalar boyinsha keshiktirilgen minnetlemeler	6130270
Du`ziwshilerdin` ustav kapitalina u`lesleri boyinsha qarizi	-	Byudjetke to`lemler boyinsha qariz	3463312
Xizmetkerlerdin` basqa operatsiyalari boyinsha qarizi		Du`ziwshilerge qariz	195142
Zat jetkizip beriwshi ha`m kesp alip islewshilerge berilgen avanslar	-	Miynetke haqi to`lew boyinsha qariz	607036
		Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qariz	3508177
Basqa debitorliq qarizlari	110945	Basqa kreditorliq qarizlari (6950den tisqari)	1338934
Ja`mi	309406	Ja`mi	25955912
Kreditorliq qarizlarinin` debitorliq qarizlarinan artiqshalig`i	25646506	Debitorliq qarizlarinin` kreditorliq qarizlarinan artiqshalig`i	-
Balans	25955912	Balans	25955912

1.6-keste biz ja'miyettin` debitorliq ha`m kreditorliq qarizlari balansi olar arasindag`i o`z-ara ten`lik salistirmasin harakterleydi. Bunda debitorliq minnetlemielerdin` kreditorliq minnetlemelerinen artip ketiwi yamasa kerisinshe jag`daylar sa`wlelendiriledi.

Esabat jilinda ashik aksionerlik ja'miyettin` debitorliq qarizlari uliwma ja'mi 309406 min` swmdi qurap, bulardin` derekleri qarap o`tssek birinshiden «Sin`ar ha`m qarasli ja'miyetlik sho`lkemlerge qariz» statyasinda bul summa 198461 min` swmdi quaydi, al ekinshi «Basqa debitorliq qarizlari» statyasinda bolsa 110945 min` swmdi qurag`an.

Kreditorliq qarizlardi ja'mi 25955912 min` swmdi quaydi yamasa kreditorliq qarizlari debitorliq qarizlarinan 25646506 min` swmg`a ko`p bolg`an. Bul jag`daydi a`lbette unamsiz jag`day sipatinda bahalanadi.

Demek, ja'miyet basshilari kerekli is-ilajlardi a`melge asiriw kerek boladi.

1.7-keste

«Xalqabad mamig`i» ashig aksionerlik ja'miyeti debitorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2013 - jil	2014 - jil	Ayirmashilig`i (+;-)
1	2	3	4
1. Ja'mi debitorliq qarizlari, min` swm	3132938	309406	-2823532
2. O`nim (jumis xizmet)ler satiwdan taza tu`sim, min` swm	44812645	47650482	+2837837
3. Ag`imdag`i aktivlar, min` swm	29620150	35387136	+5766986
4. Mu`ddetti o`tken debitorliq qarizlari, min` swm	-	-	-
5. Debitorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti (2/1)	14,3	154,0	+139,7
6. Debitorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`nde (1*365/2)	25,5	2,4	-23,1
7. Ag`imdag`i aktivler quraminda debitorliq qarizlari u`lesi, (1/3*100)%	10,6	0,9	-9,7
8. Mu`ddetti o`tken debitorliq qarizlari u`lesi, (4/1*100) %		-	-

1.7-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`aninday o`tken jildin` usi

da`wirine qarag`anda 2823532 min` swmg`a pa`seygen. Sonin` menen birge o`nim (jumis, xizmet)ler satiwdan taza tu`sim de o`tken jilg`a qarag`anda 2837837 min` swmg`a o`sken. Usilar qatarinda Ja`miyettin` ag`imda aktivlerdin` ja`mi summasi bolsa 5766986 min` swmg`a ko`beygenin ko`riw mu`mkin. O`nim satiwdan taza tu`simnin` artiwi na`tiyjesinde debitorliq qarizlarinin` o`ndiriliw da`wiri o`tken jilg`a qarag`anda kemeygen. Yag`niy, debitorliq minnetlemelerinin` o`ndirip aliniwi anag`urlim tezlesken. Ja`miyet basshilari ka`rxananin` debitorliq qarizlardi aylanis da`wirin ja`nede kemeytiriw ha`m olardi o`ndiriw ushin za`ru`r bolg`an shara ilajlardi a`melge asiriwi kerek.

1.8 -keste

«Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyeti kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshin`lig`i analizi

Ko`rsetkishler	2013 -jil	2014 -jil	Ayirmashiliq (+;-)
1	2	3	4
1. Ja`mi kreditorliq qarizlari, min` swm	23100347	25955912	2855565
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi, min` swm	40008607	41733744	1725137
3. Ja`mi minnetlemeler, min` swm	23100347	25955912	2855565
4. Mu`ddetti o`tken kreditorliq qarizlari, min` swm	-	-	-
5. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti (2/1)	1,7	1,6	-0,1
6. Kreditorliq qarizlarinin` aylanis da`wiri, ku`nde (1*365/2)	210,2	227,0	+16,8
7. Ja`mi minnetlemeler quraminda kreditorliq qarizlari u`lesi, % te (1/3*100)	100,0	100,0	-
8. Mu`ddetti o`tken kreditorliq qarizlari u`lesi, % te (4/1*100)	-	-	-

1.8-kestede keltirilgen mag`liwmatlardan sonni aniqaladiq ja`miyettin` 2013 jilg`a salistirmali 2014 jilda kreditorliq qarizlari ja`mi 2855565 min` swmg`a ko`beygen. Sonin` menen birge satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi bolsa 1725137 min` swmg`a o`sken. Bulardin` na`tiyjesinde xojaliqta kreditorliq qarizlarinin` aylanis koeffitsienti 0,1 ge pa`seygen. Yag`niy, kreditorliq qarizlarinin` aylaniwshan`lig`i o`tken jilg`a qarag`anda anag`urlim pa`seygen.

Bunday ko`rsetkishlerdi ja`miyet ushin unamsiz jag`day sipatinda bahalasaq boladi.

1.9-keste

«Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinin` finansliq na`tiyjelerdin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerinin` analizi

Ko`rsetkishler	2013-jil	2014jil	O`zgerisi (+;-)
	Summa, min` swm	Summa, min` swm	
1. O`nim (jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swmda	44812645	47650482	+2837837
2. Satilg`an o`nim (jumis, xizmet)lerdin` o`zine tu`ser bahasi	40008607	41733744	1725137
3. O`nimdi (jumis, xizmet) satiwdan jalpi payda	4804038	5916738	1112700
4.Da`wir qa`rejetleri	3071946	3125558	53612
5. Tiykarg`i o`ndiris xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	1732092	2791180	1059088
6. Uliwma xojaliq xizmetinin` jalpi finansliq na`tiyjesi	529973	1891523	1361550
7. Ayriqsha payda ha`m ziyalar	-	-	-
8. Da`ramat salig`in to`legenge shekem payda (ziyan)	529973	1891523	1361550
9. Da`ramat (payda)dan saliq ha`m basqa saliqdar	108608	306719	198111
10. Esabat da`wirindegi taza payda yamasa ziyalar	421365	1584804	1163439

«Xalqabad mamig`i» ashiq aksionerlik ja`miyetinin` finansliq na`tiyjelerdin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerinin` analizi keltirilip o`tilgen 1.9-keste mag`liwmatlarinda finansliq na`tiyjeler haqqinda mag`liwmat keltirilgen.

1.9-keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turg`aninday, ja`miyette o`nim satiwdan aling`an taza tu`sim o`tken jilg`a salistirg`anda 2837837 min` swmg`a artqanligin ko`remiz, bul ko`rsetkishti unamli bahalasaq boladi. Tilekke qarsi satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi da 1725137 min` swmg`a o`sken. Esabat da`wirindegi taza payda yamasa ziyani o`tken jilg`a salistirg`anda 1163439 min` swmg`a o`skenligin ko`remiz. Uliwma alg`anda, xojaliqta esabat da`wirinin` taza paydasi o`tken jilg`a qarag`anda ko`beygenin unamli bahalamaq lazim.

1.2. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallar analizinin` maqseti ha`m waziypalari

Ekonomikani modernizatsiya qiliw sharayatinda xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlar finans-xojaliq xizmetin a`melge asiriwda tiykarg`i qurallardin` orni sonday-aq joqari. Tiykarg`i qurallar xojaliq ju`ritiwshi sub`ekttin` islep shig`ariw protsessinde ju`da` u`lken rol oynaydi, sebebi olar barliq xojaliq ju`ritiwshi sub`ekt tayanatug`in ha`m xojaliq ju`ritiwshi sub`ekttin` islep shig`ariw quwatin bahalaw kriteriyasi bolg`an islep-shig`ariw texnikaliq bazasin quraydi.

«Tiykarg`i qurallar» atli 5-sanli BEMSna tiykarlanip, tiykarg`i qurallar uzaq dawam etetug`in waqit dawaminda (bir jildan artiq, waqit dawaminda) o`ndiris tarawinda da a`mel qilatug`in, sonday-aq, arendag`a beriw ushin paydalanatug`in materialliq aktivler esaplaniladi.

Analizde tiykarg`i qurallar ma`lim toparlarga bo`linip esapqa alinadi. Sebebi tiykarg`i qurallardin` analizin tuwri sho`lkemlestiriwdin` za`ru`rli sha`rti bolip, olardi ilimiy ta`repten gruppalar ha`m bahalaw esaplanadi.

Tiykarg`i qurallar o`ndiris protsessinde qatnasiwina qarap o`ndiristin` tiykarg`i qurallarga ha`m o`ndiriske tiyisli bolmag`an ob`ektlerge bo`linedi.

O`ndiris protsessinde qatnasatug`in ha`m og`an ximet qilatug`in miynet qurallari islep shig`ariwdin` tiykarg`i qurallari dep ataladi. Olardin` o`ndiris protsessinde qatnasiwindag`i roli ha`r qiyli, ayrimlari ma`selen, mashinalar, u`skeneler, a`sbap-u`skeneler o`ndiriste miynet qurallari sipatinda qatnasadi, ayrimlari bolsa o`ndiris protsessinin` toqtawsiz islep turiwin ta`miyinleydi, ma`selen, qurilmalar, ja`ne basqalar bolsa o`ndiris ushin za`ru`r bolg`an sharayat jaratip beredi. Ma`selen, o`ndiris binalari, jollar ha`m basqalar.

Islep shig`ariw protsessinde tuwridan-tuwri qatnaspaytug`in (o`ndirislik emes xojalig`i qurallari, den sawliqti saqlaw, teatrlar, kitapxanalar, balalar mekemeleri) ha`m basqalar kiredi.

Ekonomika tarmaqlarinin` gruppasiwina muwapiq, tiykarg`i qurallar to`mendegi ekonomika tarmaqlari ha`m xizmet tu`rlerine bo`linedi: sanaat, awil

xojalig`i, transport, baylanis, qurilis, sawda ha`m basqalar. Ma`selen, sanaat xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlarida “Sanaat” tarmag`ina sanaat o`nimi o`ndiris protsessi menen tikkeley baylanisli bolg`an ha`mde xojaliq ju`ritiwshi sub`ektin` transport materialliq-texnikaliq ta`miynati, sklad xojalig`i ha`m basqa bo`limlerinin` tiykarg`i qurallari kiredi.

Sanaat xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlari balansinda sa`wlelendiriletug`in ja`rdemshi awil xojaliq bo`limine qarasili ob`ektlar «Awil xojaliq tarmag`i», u`y-jay-kommunal xojalig`ina qarasili ob`ektlar «Xaliqqa turmisliq xizmet ko`rsetiw» ha`m «U`y-jay-kommunal xojalig`i» tarmag`ina kiredi.

Demek, sanaat ka`rxanalarinan tisqari, basqa xaliq xojalig`i tarmaqlarina qarasili ob`ektlar de paydalaniwda boliwi mu`mkin. Usi ko`z qarastan sanaat ka`rxanalarinin` tiykarg`i quralların sanaat Islep shig`ariwshi ha`m basqa ekonomika tarmaqlarinin` o`ndiris fondlarina tiykarg`i qurallari o`z paydalaniw ko`z qarasinan to`mendegi toparlarga bo`linedi:

1. Jer;
2. Bina;
3. Qurilma;
4. O`tkiziwshi qurilmalar;
5. Mashina ha`m u`skeneler;
6. Esaplaw texnikasi ha`m kompyuterler;
7. Transport qurallari;
8. Ishchi va o`nimdar mollar;
9. Ko`p jilliq terekler;
10. Jerdi jaqsilaw boyinsha kapital qa`rejetler (qurilmalarsiz);
11. Basqa tiykarg`i qurallar;

Paydalaniliwi ko`z qarasinan tiykarg`i qurallar ha`rekettegi, rezervtegi ha`m paydalanbaytug`in ob`ektlerge bo`linedi.

Ol yamasa bul xojaliq ju`ritiwshi sub`ektke qaraslilig`i ko`z-qarasinan tiykarg`i qurallar ka`rxananin` o`zine qarasili ha`m arendag`a aling`an ob`ektlerge

bo`linedi.

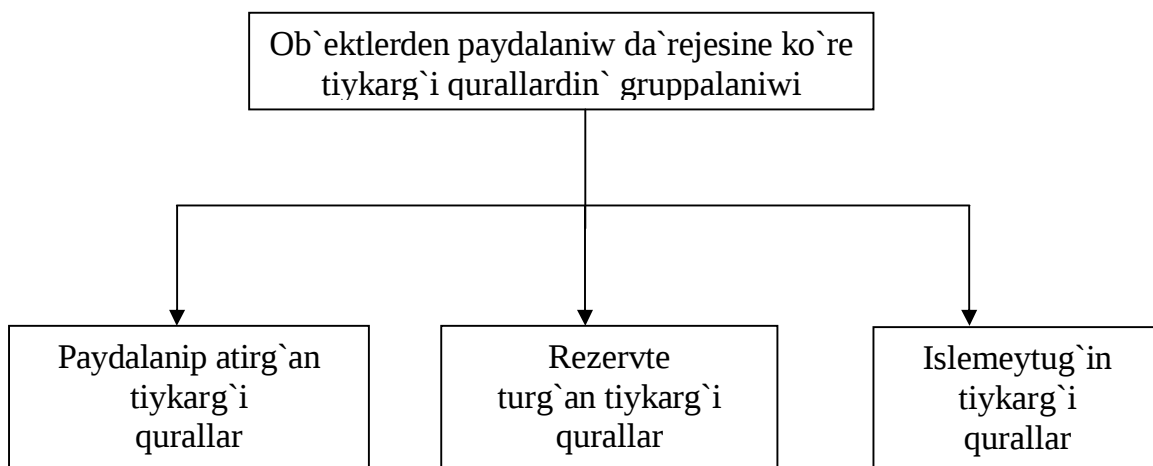
Xojaliq ju`ritiwshi sub`ekt ha`m firmalarda tiykarg`i qurallar esabin ju`ritiwdi a`piwayilastiriw maqsetinde olar belgili klassifikatsiya ko`rsetkishleri arqali toparlarga bo`linedi. Tiykarg`i qurallardi toparlarga bo`liwdin` klassifikatsiya belgileri to`mendegilerden ibarat boladi:

- orinlaytug`in waziypasina ko`re;
- ob`ektlerde paydalaniw da`rejesine ko`re;
- natural-materialliq quramina ko`re.

Tiykarg`i qurallar orinlaytug`in waziypasina ko`re islep shig`ariw va noishlab shig`ariw qurallarına bo`linedi. Islep shig`ariw tiykarg`i qurallari tikkeley materialliq bahaliqlardi jaratiwda qatnasatug`in qurallar bolip esaplanadi. O`ndirislik emes tiykarg`i qurallari toparına u`y-jay ha`mde kommunal-xojaliq, turmisliq ximet, den-sawliqti saqlaw, ta`lim ha`m basqalardin` tiykarg`i qurallari kiritiledi.

Islep shig`ariw ha`m xojaliq xizmetinde tiykarg`i qurallar ob`ektlerinen paydalaniw da`rejesine ko`re to`mendegi toparlarga bo`linedi:

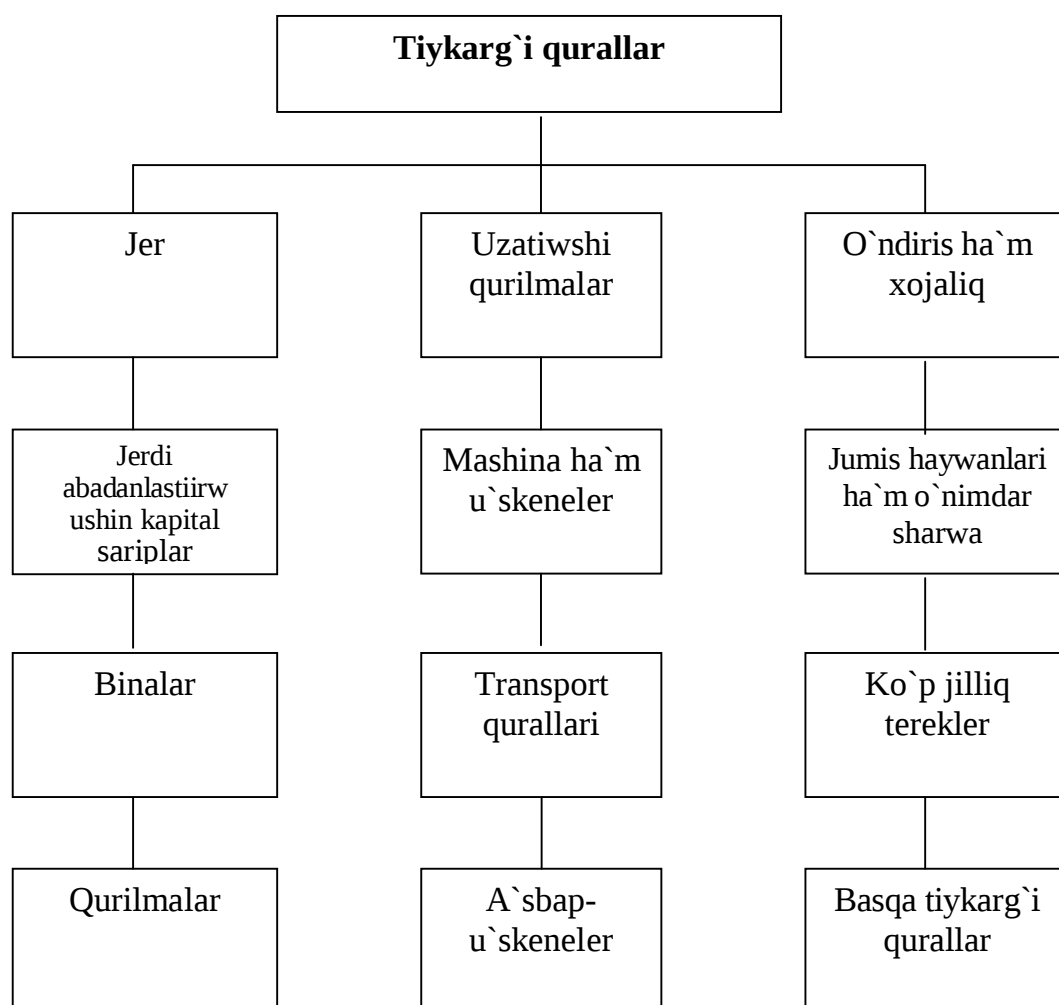
Tiykarg`i qurallardin` bunday toparlaniwi olardan paydalaniw na`tiyjeliligin bahalaw, go`nergen qurallardi almastiriw, kereksiz tiykarg`i qurallardi basqa xojaliq ju`ritiwshi sub`ektke beriw yamasa satiw, balanstan shig`ariw, sonday-aq,olardin` go`neriw tuwri esapqa aliw.

1.1-su`wret. Paydalaniwına ko`re tiykarg`i qurallardin` gruppalaniwi

Jer a`meldegi nizamshiliqqa muwapiq xojaliq ju`ritiwshi sub`ektke mu`lk tu`rinde berilgen jer maydani esaplanadi. O`zbekistan Respublikasi Jer kodeksinin` 17-statyasina tiykarlanip, «yuridikaliq ta`repler Jer kodeksi ha`m basqa nizam hu`jjetlerine muwapiq turaqli iyelik qiliw, turaqli paydalaniw, mu`ddetli (waqtinsha) paydalaniw, arendag`a aliw ha`m mu`lk huqiqi tiykarinda jer uchastkalarina iye boliwlari mu`mkin». Jerdin` qunina oni satip aliwda ko`shpes mu`lk agentlerine to`lenetug`in komission to`lemler, advokatlar xizmetin ushin haqi, satip aliwdag`i saliq to`lemleri, drenaj quni, jerdi tazalaw ha`m basqa qa`rejetler qosiladi.

Tiykarg`i qurallar natural-materialliq quramina ko`re to`mendegi toparlarga bo`linedi (1.2-su`wret).

1.2-su`wret. Tiykarg`i qurallardin` gruppalaniwi.

Jerdi abadanlastiirw boyinsha kapital qa`rejetler quramina jerdin` o`nimdarlig`in asiriw, avtomobil ha`m basqa transport tu`rlerine toqtaw jaylarin payda etiw ha`mde sog`an uqsas basqa qa`rejetler kiredi.

Islep shig`ariw korpuslari, tsexlar, ustaxanalar, basqarma binasi, turar-jay binalari ha`m basqa islep shig`ariw administrativlik-xojaliq ha`m sotsialliq-maishiy maqsetlerdegi ob`ektler, sonday-aq, olardan tuwri paydalaniw za`ru`r bolg`an ja`mi kommunikatsiya qurallari (isitiw, jaritiw, samallatiw, suw-gaz ta`miynati sistemasi, ishki telefon ha`m signalizatsiya qurallari, lift xojalig`i) kiredi.

Qurilmalarg`a miynet protsessi ha`m onin` na`tiyjelerin o`zerttirmegen halda islep shig`ariw protsesslerinin` texnikaliq yamasa uliwmalig waziypalarin orinlawg`a ximet qilatugin ob`ektler (neft ha`m gaz qudiqlari, shaxta jollari, avtomobil jollari, ko`pirler, estakadalar, suw saqlagishlari ha`m basqalar) kiredi.

Mashina ha`m u`skeneler tiykarg`i qurallardin` en` tiykarg`i tu`ri esaplanadi ha`m o`z na`wbetinde to`mendegi toparlardan quraladi:

- ku`sh mashina ha`m u`skeneleri elektr ha`m issiliq energiyasin o`ndiretug`in yamasa oni mexanikaliq ha`reket energiyasina aylandirip baratug`in generator-mashinalar, divigatel mashinalar (kazanxanalar, puw dvigatelleri, turbinalar, ku`sh transformatorlari ha`m basqalar) bolip esaplanadi;

- jumis mashinalari ha`m u`skenelerdi miynet predmetlerine mexanikaliq, termik, ximiyaliq yamasa basqa texnologiyaliq islew beriwge, olardi islep shig`ariw protsessinde gu`zetiwi, qazip aliwi, eritiwi, tayarlawg`a ximet qilatug`in kurilmalar (stanoklar, apparatlar, agregatlar) esaplanadi;

- o`lshewge **rostlash a`sbaplari** ha`mde qurilmalari ha`m laboratoriya u`skeneleri paydalanatug`in texnikaliq isindegi tu`rli parametr (ko`rsetkish)lerdi o`lshew, o`ndiris protsesslerin basqariwi, shiyki zat, TMR ler ha`m tayar o`nimler sapasin tekseriw, ig`alliq da`rejesi, shawqin ta`siri ha`m basqalardi o`lshewde isletiledi. Olarg`a monometrler, tarozilar, mikroskoplar, dispetcherlik qadag`alawi ha`m basqalar kiredi;

- esaplaw texnikasi mag`liwmatlardi elektron esaplaw mashinalarinda qayta isleytugin qurallar bolip tabiladi. Olarg`a kompyuterler, printerler ha`m basqa kompyuter qurallari kiredi.;

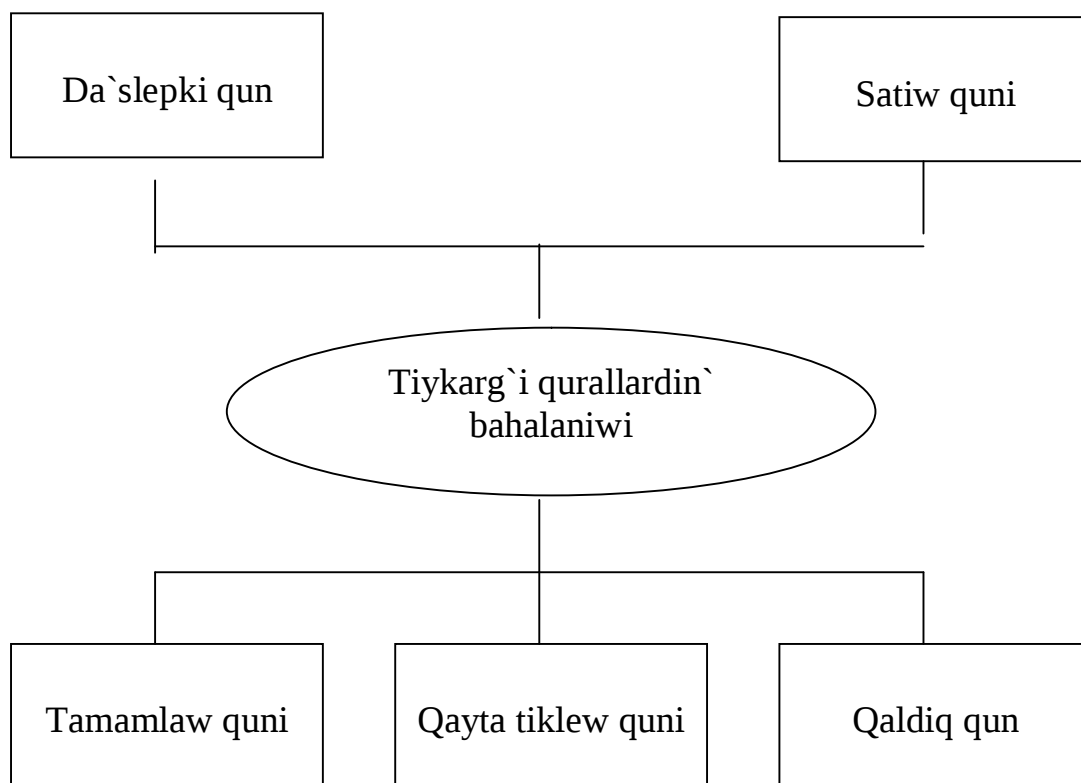
- basqa mashina ha`m u`skenelerge joqarida sanap o`tilmegen mashina ha`m u`skeneler (o`t o`shiriw ha`m basqa arnawli mashinalar) kiredi.

Transport qurallari adamlar ha`mde ju`k ha`m tu`rli maqsetlerdegi na`rselerdi tasiwg`a mo`ljellengen ha`reket qurallari esaplanadi.

Islep shig`ariw inventarlari islep shig`ariw protsessin jen`illestiriwde isletiledi. Olardin` quramina bak, konteyner, inventar, idislari kiredi.

Jumis hawanlari ha`m o`nimdar sharwa ha`r bir jetilgen mal (at, o`giz, siyir)lar bolip, o`z-aldina inventar ob`ekti sipatinda esapta sa`wlelendiriledi.

Ko`p jilliq terekler o`z-aldina alleya, park, baqtag`i mug`dari ha`m jasinan qatti na`zer egilgen terekler topari esaplaandi.

1.3-su`wret. Tiykarg`i qurallardin` bahalaniwi.

Basqa tiykarg`i qurallarg`a kitapxana qurallari, arendag`a aling`an tiykarg`i qurallar, konservatsiyadag`i tiykarg`i qurallar ha`m basqalar kiredi.

«Tiykarg`i qurallar» atli 5-sanli BEMSna muwapiq tiykarg`i qurallar to`mendegi bahalarda bahalanadi:

Da`slepki qun - aktivti satip aliwda haqiykatta to`lengen pul qarjilari yamasa oni payda etiwde a`melge asirilg`an haqiyqiy qa`rejetler esaplanadi. Satip aliwdin` haqiyqiy quni tiykarg`i quraldi satip aliw ha`m oni isletiw ushin tayar jag`dayg`a keltiriwde qiling`an barliq qa`rejetlerdi, yag`niy: miynetke haqi, shiyki zat materiallarin ha`m tag`i basqa qa`rejetlerdi o`z ishine aladi.

Satiw quni tiykarg`i qurallardi kelisim payitinda ma`pdar ta`repler ortasinda ayirbaslaw mu`mkin bolg`an summa esaplaandi.

Tiykarg`i quraldi pulg`a satip alsa, onin` quni kontraktta ekilemshi bazarda aktiv islep atirg`an usi sin`ari aktivke aniqlang`an bazar bahasi boyinsha ko`rsetiliwi mu`mkin.

Tiykarg`i quraldi xojaliq ju`ritiwshi sub`ekttin` o`zi ta`repinen jaratilg`an ha`m oni jaratiw shiginlarin aniq belgilew mu`mkin bolg`an jag`daylarda tiykarg`i qural haqiyqiy o`zine tu`ser baha boyinsha sa`wlelendiriledi.

Ayrim waqitlarda tiykarg`i qurallardi qayta bahalawg`a mu`ta`jlik tuwiladi. Tiykarg`i qurallardi qayta bahalag`anda tiykarg`i quraldin` pu`tkil shinjiri qayta bahalaniwi kerek. Qayta bahalaw na`tiyjesinde tiykarg`i quraldin` balans quni ko`beygen halda usi ko`beyiw alding`i bahadan asatug`in summada 8510-«Aktivlerdi qayta bahalaw boyinsha du`zetiwlér» schyotinin` kreditinde sa`wlelendiriliwi lazim.

Qayta bahalaw na`tiyjesinde tiykarg`i quraldin` balans quni kemeygen bolsa, bul kemeyiw alding`i bahadan asatug`in summada qarejet sipatinda ta`n alinadi.

Analizdin` tiykarg`i maqseti - finansliq xizmetindegi tabis, ha`m kemshiliklerdi aniqlap, qarjilardan ja`nede tuwri paydalang`an halda esap-kitap quramin bekkemlewge karatiladi. Bul bolsa, a`lbette, ko`p ta`repten ka`rxana tiykarg`i qurallaridan na`tiyjeli paydalaniw onin` esabin tuwri sho`lkemlestiriwge

baylanisli boladi.

Tiykarg`i qurallar analizinde ka`rxananin` tiykarg`i qurallar menen qurallaniw da`rejesine, olardin` texnikaliq jag`dayi ha`m ha`reket ko`rsetkishlerine, na`tiyjelilik ko`rsetkishlerine, dinamikasi ha`m jag`dayina baha beriledi.

Tiykarg`i qurallardin` qurami boyinsha tu`ri boyinsha o`zgerislerine baha beriledi. Analiz etiwde tiykarg`i qurallardin` jag`day ha`m ha`reket ko`rsetkishlerine a`hmiyetli itibar qaratiladi. Bul arqali tikkeley tiykarg`i qurallardin` go`neriw da`rkjksi, jaramliliq da`rejesi, kirisi ha`m shig`isi ko`rsetkishlerine baha beriledi.

Tiykarg`i qurallardin` o`nimin u`yreniw tiykarinda o`nim islep shig`ariwda olardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerine baha beriledi. Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerin faktorli analiz tiykarinda o`nim islep shig`ariw ko`lemin yamasa fondlar na`tiyjesin asiriw ju`zesinen ishki imka`niyatlardin` bar ekenligi u`yreniledi ha`m analiz juwmag`inda ka`rxanada tiykarg`i fondlardan paydalaniwg`a ha`m olardin` na`tiyjeliligini asiirw ju`zesinen a`hmiyetli ekonomikaliq bag`darlar belgilenedi. Ka`rxananin` tiykarg`i qurallari, olardin` jag`dayi, ha`reketi ha`m na`tiyjesine ekonomikaliq diaqnoz beriledi.

Ka`rxananin` texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerdin` tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenligini u`yreniwde finansliq analizdin` en` tiykarg`i waziypalari bolip to`mendegiler esaplanadi:

- xojaliq sub`ektlerinin` tiykarg`i qurallar menen jeterli da`rejede jan`a tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenlik jag`dayina baha beriw;

- tiykarg`i qurallardin` qurami, du`zilisi ha`m dinamikaliq o`zgerislerine baha beriw;

- tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayina baha beriw;

- tiykarg`i qurallardin` ha`reket ko`rsetkishlerin u`yreniw ha`m olarg`a baha beriw;

- tiykarg`i qurallardan na`tiyjeli paydalang`anliq da`rejelerine baha beriw;

- xizmetkerlerdin` tiykarg`i qurallar menen qurallang`anliq da`rejelerine baha beriw;

- tiykarg`i qurallar na`tiyjeliligini asiriw boyinsha bar bolg`an imka`niyatlardi ko`rsetip beriw ha`m basqalar.

Ekonomikasni modernizatsiyalaw sharayatinda ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallarini analiz etiwde tiykarg`i informatsiya derekleri bolip to`mendegiler esaplanadi:

A) Ka`rxananin` biznes reje mag`liwmatlari.

B) «Buxgalteriya balansi» (1-forma).

V) «Tiykarg`i qurallar ha`reketi tuwrisindag`i» esabat (3-forma).

G) Buxgalteriya esabini` tiykarg`i qurallar ha`m materiallik emes aktivlerdi esapqa aliwshi schyot mag`liwmatlari.

Ka`rxanalardi modernizatsiyalaw sharayatinda ha`r quraldi ma`lim bir da`rejede xarakterlew ha`m quramlilik jaylastiriw lazim.

Bul bolsa olardi o`z aldina analiz qilip shig`iw maqsetine muwapiq boladi.

1.3. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallar analizinin` ko`rsetkishleri

Tiykarg`i qurallardi sa`wlelendiriwshi ko`rsetkishler sistemasi to`mendegilerden ibarat:

- tiykarg`i qural jag`dayin sa`wlelendiriwshi ko`rsetkishler;
- tiykarg`i qural menen ta`miyinlengenlikti sa`wlelendiriwshi ko`rsetkishler;
- tiykarg`i qural na`tiyjeliligini sa`wlelendiriwshi ko`rsetkishler.

Tiykarg`i qural jag`dayin sa`wlelendiriwshi ko`rsetkishlerge to`mendegiler kiredi:

- niykarg`i quraldin` uliwmalilik qarjilardag`i u`lesi;
- tiykarg`i qurallar aktiv bo`liminin` uliwmalilik tiykarg`i qurallardag`i u`lesi;
- tiykarg`i quraldin` toziw koeffitsienti;
- tiykarg`i quraldin` yangilanish koeffitsienti;

- tiykarg`i quraldin` yarokdilik koeffitsienti;
- tiykarg`i quraldin` doobdan shig`ariw koeffitsienti.

Tiykarg`i qural menen ta`miyinlengenlikti ko`rsetiwshi ko`rsetkishler to`mendegiler:

- fond penen qurallang`anliq da`rejesi;
- na`tiyjenin` siyimi;
- o`z qarjilarinin` tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenligi.

Tiykarg`i quraldin` na`tiyjeliligini bildiriwshi ko`rsetkishler to`mendegiler:

- tiykarg`i quraldin` rentabelligi;
- tiykarg`i quraldin` na`tiyjeliligi;
- tiykarg`i quraldin` da`ramatlilig`i.

Tiykarg`i qurallar jag`dayin analiz qiliwda olardi sa`wlelendiriwshi ko`rsetkishlerdi esaplaw lazim. Oni analiz qiliw ushin biznes reje esap ha`m esabat mag`liwmatlarinan paydalaniladi. Onda bazis rejadagi mag`liwmatlari haqiyqiy mag`liwmatlar menen salistirilip, o`zgerislerdin` jaqsilang`anlig`i yamasa jamanlasiw sebepleri aniqlanadi, ko`rsetkishlerdin` jaqsilaniwi ushin ko`rsetkishler sistemasinan paydalaniladi.

Tiykarg`i qurallardin` ha`reket ko`rsetkishlerine olardin` jan`alaniwi ha`m shig`ip ketiw koeffitsentleri kiritiledi. Tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw koeffitsienti ag`imdag`i da`wirde jan`adan kiritilgen tiykarg`i qurallar qunin tiykarg`i qurallardin` jil aqirina bolg`an qunina bo`liw arqali tabiladi. Tiykarg`i qurallardin` shig`ip ketish koeffitsienti ag`imdag`i da`wirde shig`ip ketken tiykarg`i qurallar qunin olardin` jil basina bolg`an qunina bo`liw tiykarinda aniqlandi. Yag`niy usi koeffitsientlerdi aniqlaniwdi to`mendegi formulalar arqali da sa`wlelendiriwimiz mu`mkin:

Toziw koeffitsienti toziw summasinin` tiykarg`i qurallar baslang`ish quni sipatinda to`mendegi formula arqali aniqlandi:

$$K_{tsq} = T_{qt}/T_{qbk},$$

Bunda: T_{qt} - tiykarg`i qurallar toziw summasi;

Tqbk, - tiykarg`i qurallardin` baslang`ish quni.

Tiykarg`i qurallar jaramsizliq koefitsienti qaldir qunin` baslang`ish qunina qatnasig`i sipatinda to`mendegi formula arqali aniqlanadi:

$$Kjar = Tqqq / Tqbk,$$

Bunda: Tqqq - tiykarg`i qurallardin` qaldir quni.

Jan`alaniw koefitsientm jil dawaminda jan`a kelgen tiykarg`i qurallardin` jil aqirindag`i olar qaldigina qatnasig`i sipatinda to`mendegi formula arqali aniqlanadi:

$$Kjan` = Tqjk / Tqdabq,$$

Bunda: Tqjk - jan`a kelgen tiykarg`i qurallar summasi;

Tqdabq - tiykarg`i qurallardin` da`wir aqirindag`i baslang`ish quni.

Esaptan shig`ariw koefitsienti jil dawaminda esaptan shig`arilg`an tiykarg`i qurallardin` jil basindag`i qunina qatnasig`i sipatinda to`mendegi formula arqali aniqlanadi:

$$Kyar = Tqesh / Tqdbq,$$

Bunda: Tqesh - esabat da`wirinde esaptan shig`arilg`an tiykarg`i qurallar;

Tqdbq, - tiykarg`i qurallardin` da`wir basindag`i baslang`ish quni.

Usi koefitsientler barliq tiykarg`i qurallar ha`mde olardin` o`z-aldina tu`rleri ha`m toparlari boyinsha esaplanadi. Qatar jillar dawamindag`i o`zgeriwi ko`rip shig`iladi ha`m tiyisli juwmaqlarg`a klinedi.

Tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw koefitsienti bolsa to`mendegi ta`rtipte aniqlanadi:

Islep shig`ariwg`a janadan qabil kiling`an tiykarg`i qurallar quni

-----;

Tiykarg`i qurallardin` jil aqirindag`i baslang`ish quni

Tiykarg`i qurallardin` shig`ip ketiw koefitsienti bolsa to`mendegi ta`rtipte aniklaandi:

Ag`imdag`i da`wirde shigip ketken tiykarg`i qurallar quni

-----.

Tiykarg`i qurallardin` jil basina bolg`an quni

Bul ta`rtiplewdi tiykarg`i qurallardin` ja`mi qatari ha`m ha`r bir qurami boyinsha berip o`tiw mu`mkin. Analiz protsesselerinde tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw ha`m o`ndiristen shig`ariw sebeplerine de itibar beriledi. Bunda ka`rxananin` tiykarg`i qurallarinin` jan`alaw derekleri bolip:

- kapital qoyilmalar ha`m investitsiyalar;
- jeke kapitaldin` o`siwi;
- uzaq mu`ddetli kreditler ha`m qarizlar;
- maqsetli finanslastiriw ha`m subsidiyalar;
- teginge aling`an tiykarg`i qurallar;
- grantlar ha`m basqa derekler esaplanadi.

Tiykarg`i qurallardi o`ndiristen shig`ariw sebeplerine to`mendegilerdi kiritiwimiz mu`mkin:

- tiykarg`i qurallardin` ruwxiy toziwi;
- tiykarg`i qurallardin` fizikaliq toziwi ha`m paydalaniw ushin jaramsiz jag`dayg`a keliwi;
- tiykarg`i qurallardin` artiqsha ekenligi;
- tiykarg`i qurallardi satiw;
- urliqlar, jog`altiwlar ha`m basqa shig`inlar.

O`ndirstegi tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayi ha`m ha`reket ko`rsetkishlerin analiz qilip bariw menen bir qatarda, ka`rxananin` tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenligi da`rejesin ha`mde xizmetkerlerdin` tiykarg`i qurallar menen qurallang`anlig`i da`rejesin de analiz qilip bariw maqsetke muwapiq boladi. Ka`rxananin` tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenlik yamasa qurallang`anliq da`rejesi dep islep shig`ariwdin` normativ da`rejesinde miynet qurallari menen ta`miyinlengenliginn aytiladi.

Aldi menen, ka`rxananin` miynet qurallari menen ta`miyinlengenliginde to`mendegi ta`replerin pariqlaw lazim:

- o`zine tiyisli bolg`an miynet qurallari menen ta`miyinlengenligi;
- arendag`a aling`an miynet qurallari esabinan ta`miyinlengenligi.

Ka`rxana ha`r eki jag`dayda da tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenliktin` normativ ko`rsetkishlerine iye boliwi mu`mkin.

Tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenlik analizinde ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` rejege ha`m o`tken jillarg`a salistirmali absalyut ha`m salistirmali o`zgerislerine baha beriledi.

Tiykarg`i qurallar menen qurallang`anliq ko`rsetkishleri sipatinda bir isshige tuwri keletug`in miynet qurallari, bir jumis ornina tuwri keletug`in tiykarg`i qurallar menen qurallang`anliq da`rejesi aniqlanadi.

Ekonomikani modernizatsiyalaw sharayatinda ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallari menen jeterli da`rejede ta`miyinlengenligin u`yreniw menen bir qatarda olardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerin u`yreniw tiykarg`i orinda turadi. Tiykarg`i qurallar menen jeterli da`rejede ta`miyinlengen bolsa, lekin olardan na`tiyjeli paydalanilmasa, ol jag`dayda ka`rxananin` na`tiyjeliligi pa`seyip ketedi.

O`ndiris quwatlarinan paydalaniw ha`m onin` jag`dayina baha beriwge ekonomikalik analizde o`z-aldina a`hmiyet beriledi. Ka`rxana o`ndiris quwati onin` toliq jumis penen ba`ntlik jag`dayina aytiladi.

Islep shig`ariw quwatlari ha`m onin` paydalaniw da`rejelerine baha beriw tiykarinda ka`rxananin` ag`imdag`i da`wirdegi ekonomikalik potentsiali ha`mde oni maqsetli basqariyai belgilenedi.

Islep shig`ariw quwatlarinan paydalaniwdin` analizinin` to`mendegi qatarlarin xarakterlew mu`mkin;

- ka`rxana islep shig`ariw quwatlarinin` texnikaliq ekonomikalik ko`rsetkishleri sistemasi;

- texnikaliq ekonomikalik ko`rsetkishler ha`m o`ndiris quwatlarinan paydalaniwdi salistirmali analizi;

- o`ndiris quwatlarinan paydalaniwdin` ka`rxana qa`rejetlerine ta`sirinin` analizi;

- o`ndiris quwatlarinan paydalaniwdin` ka`rxana islep shig`ariw na`iyjeliligine ha`m xizmet na`tiyjeliligine ta`sirinin` analizi.

O`ndiris quwatlarinan paydalaniwda ka`rxana ta`repien a`shkar etiletug`in 2-6 forma «Ka`rxananin` sotsialliq ekonomikalik ko`rsetkishler sistemasi» na za`ru`rli itibar beriledi.

Analizde tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishleri ha`m olardin` ta`sir etiwshi faktorlari eki quram boyinsha u`yreniledi.

1. Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjeliligi ha`m onin` o`zgeriwine ta`sir etiwshi faktorlar analizi;

2. Tiykarg`i qurallar ha`m olardan na`tiyjeli paydalaniw korsetkishlerinin` o`nim ko`leminin` o`zgeriwine ta`sirinin` analizi.

Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishleri ha`m olardin` o`zgeriwine ta`sir etiwshi faktorlar qatarina to`mendegiler kiritiledi:

Fond qaytimi (siyimi) ha`m onin` o`zgeriwine ta`sir etiwshi faktorlar bolip:

- o`nim o`ndiriw ko`lemi ha`m onin` o`zgeriwi;

- tiykarg`i qurallardin` ortasha jilliq quninin` o`zgeriwi

Islep shig`ariw u`skenelerinen waqit ha`m quwat boyinsha paydalaniw analizinde ka`rxana tiykarg`i fondlari ha`m olardin` quraminda mashina ha`m u`skeneler, stanoklar jumis waqtinan paydalaniwdin` da`rejesine, quwatlardin` paydali jumis koeffitsentlerine, paydalaniwdin` real jag`dayina baha beriledi.

Mashina ha`m u`skeneler jumis waqtinan na`tiyjeli paydalaniwda olardin` ja`mi sanaat o`ndiris tiykarg`i qurallari quramindag`i salmagina ha`m olardin` jumis na`tiyjesine a`hmiyet beriledi.

Mashina ha`m u`skenelerdin` ja`mi islegen waqti ha`mde mashina ha`m u`skeneler jumis waqtinan aling`an na`tiyjelilik ko`rsetkishlerin aniqlaw tiykarinda o`nim o`ndiriw ko`leminin` o`zgeriwine ta`sir etiwshi faktorlar analiz etiledi ha`mde oni o`stiriwdin` ishki imka`niyatlari belgilenedi.

Fond qaytimin asiriw imka`niyatlarin uliyamalastiriw analiz etiw basqishinin` juwmag`i esaplanadi. Onda analiz etiw na`tiyjelerinen kelip shiqqan halda ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` na`tiyjeliligini asiriwdin` bag`darlari belgilenedi.

Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerin asiriwdin` to`mendegi bag`darlarin ka`rxana ushin usinis sipatinda keltirip o`tiw mu`mkin.

Sho`lkemlestiriwshilik bag`darlari boyinsha:

- tiykarg`i qurallardin` tek ka`rxanag`a jumis beretug`in bo`liming`ana aliw;
- tiykarg`i qurallardin` artiqsha bo`limin uslap turmasliq;
- go`nergen qurallardi ha`m maralliq talapqa juwap bermeytug`in tiykarg`i qurallardi esaptan shig`ariw;
- tiykarg`i qurallardi pariqlaw ha`m ta`rtiplesiwdi qayta o`zgerttiriw;
- tiykarg`i qurallarg`a amortizatsiya esaplawdin` say formalarin belgilew ha`m basqalar;

Texnikaliq bag`darlar boyinsha:

- tiykarg`i qurallardi ta`mirlew sharalarin ko`riw, texnikaliq qaraw;
- go`nergen tiykarg`i qurallardi jan`alari menen almastiriw;
- avtomatlastirilg`an sistemani jaratiw;
- mexanizatsiyalawdi ku`sheyittiriw ha`m basqalar.

Ekspluatatsiyaliq bag`darlar boyinsha:

- bir smenalik ha`m ko`p smenalik;
- o`ndiris ko`lemine qarap tiykarg`i qurallardi texnikaliq jag`day ha`m xa`reketin basqariw;
- tiykarg`i qurallar qarawi ju`zesinen juwapker ta`replerdi ajiratiw;
- tiykarg`i qurallar boyinsha juwapkerlik oraylarin belgilew ha`m basqalar.

Tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayin sa`wlelendiriwshi ko`rsetkishler bolip to`mendegiler esaplanadi:

- tiykarg`i qurallardin` jaramliliq da`rejesi;
- tiykarg`i qurallardin` toziw da`rejesi;
- tiykarg`i qurallardin` janalaniw da`rejesi.

Tiykarg`i qurallardin` jaramsizliq da`rejesi protsent ko`rinishinde to`mendegi ta`rtipte aniqlandi:

$$\frac{\text{Tiykarg`i qurallardin` qaldaq quni}}{\text{Tiykarg`i qurallardin` baslang`ish quni}} \cdot 100$$

Tiykarg`i qurallardin` toziw da`rejesi protsent ko`rinishinde to`mendegi ta`rtipte aniqlanadi:

$$\frac{\text{Tiykarg`i qurallardin` go`neriw quni}}{\text{Tiykarg`i qurallardin` baslang`ish quni}} \cdot 100$$

Tiykarg`i qurallardin` jamlilic ha`m toziw koeffitsientleri jiyindisi koeffitsientte 1,0 ke, protsentte 100 ten` boladi.

Tiykarg`i qurallardin` jag`day ko`rsetkishlerine qarap olardin` texnikaliq jag`dayina baha beriledi ha`m olardi ta`rtiplew boyinsha basqariw qararlari qabil qilinadi. Tiykarg`i qurallardin` jag`dayin u`yreniwde ka`rxana amortizatsiya siyasatına, tiykarg`i qurallardin` ruwxiy go`nergenlik da`rejesine, paydalanıyadan alıp qoyılğ`an ha`m konservatsiya qiling`an tiykarg`i qurallar jag`dayina a`hmiyetli itibar qaratiladi.

Tiykarg`i qurallardin` jag`day ko`rsetkishlerin olardin` ha`r bir tu`ri ha`m ja`mi boyinsha u`yreniledi. Analiz ushin za`ru`r bolğ`an mag`liwmatlar 1-forma «Buxgalteriya balansi» ha`m 3-forma «Tiykarg`i qurallardin` ha`reketi tuwrisindag`i» esabat formalarinan alinadi. Tiykarg`i qurallardin` jag`day ko`rsetkishleri olardin` ha`reket ko`rsetkishleri menen toltiriladi.

Ekonomikani modernizatsiyalaw sharayatında ha`r bir isbilermen, ka`rxana basshisi ha`m investor ka`rxananin` finansliq jag`dayi ko`rsetkishlerin bahalaw ha`m analiz qiliw usillarin iyelengen bolıwi ha`m olar tiykarında alternativ basqariw qararların qabil qiliwin biliw lazim. A`lbette, tiykarg`i qurallar analizi ju`da` u`lken a`hmiyetke iye. Oni bahalaw, amortizatsiyalaw, esapqa aliw siyaqli za`ru`rli ta`repleri bu`gingi ku`n talaplarinan kelip shig`ip jetilisip barmaqta. Bulardin` ha`mmesi oni analiz qiliw usillarına da ayrim o`zgerttiriwler kiritiwdi talap qiladi.

II-BAP. KA`RXANALARDI TEXNIKALIQ MODERNIZATSIIYaLAW ShARAYaTINDA TIYKARG`I QURALLAR ANALIZIN ShO`LKEMLESTIRIW

2.1. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallardi analiz qiliw usillari

Ka`rxana tiykarg`i qurallar analizin alip bariwda birinshi na`wbette tiykarg`i qurallar dizimin keyin olardin` baslang`ish ha`m qaldiq qunlarin aniqlap, analizlew usilin aniqlab keyninen analiz alip bariladi. A`sirese modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallardi texnikaliq jag`dayin aniqlap, qansha bo`limi talapqa juwap beriwi ha`m qanshasi talapqa juwap bermesligin aniqlaw maqsetke muwapiq esaplanadi. Jan`a texnikaliq ha`m texnologiyalar qollang`anda ku`tilip atirg`an na`tiyje ha`m bar bolg`an texnologiyalar na`tiyjesi salistirilip analiz qiliw tiykarg`i waziypa esaplanadi.

Tiykarg`i qurallardi analiz qiliw usillari bahalawdin` baslang`ish ha`m tiklew, qaldiq qunlarinda ko`rsetiw usillari bar bolg`an. Tiykarg`i qurallardi bahalawdin` baslang`ish quni quramina olardi satip aliw jetkiziw ha`m ornatiw yamasa satip aliw paytindag`i quni kiredi. Binalar ha`m qurilmalar xojaliq metodinda quriwda baslang`ish qung`a qurilis penen baylanisli barliq qa`rejetler, shiyki zat, arxitekturalar ha`m yuristler xizmetleri ushin haqi to`lew, vedomost qa`rejetleri, joybarlastiriw-izertlew isleri, qurilis paytinda qam sizlandiriw qa`rejetleri, ob`ekt qurilisina berilgen kreditler boyinsha protsentler, qurilis ruxsatnamasi quni ha`m basqa qa`rejetler summasi kiritiledi.

Jan`a ilimiy, texnikaliq ha`m ekonomimkaliq bilimlerdi aralas halda jantasiw printsipinin` za`ru`rli ta`replerin belgilewshi pirintsiplerinen bolip tabiladi. Eger o`tken da`wirde ju`z bergen protsessler u`yrenilgende edi og`an birdey jaqsi islengen analiz usillari menen jantasiw mu`mkin edi. Biraq FQTda tiykarinan keleside orinlanatug`in funktsiyalar u`yrenilgenligi sebepli ha`r bir analiz teren` izertlewge tayanadi. Bul bolsa, en` jan`a usillardi, pa`n ha`m texnikaliq tabislardi qollawdi talap qiladi.

Ekonomikaliq analiz qiliwda, mag`liwmatlardi qayta islewde ha`r-qiyli metodlar qollaniladi. Bul metodlardi qollaw protsessinde analiz metodinin` tiykarg`i o`zgeshelikleri kompleks ha`m sistemalasqanlig`i aniq ko`rinedi. Xojaliq protseslerinin` uliwmalig birligi, izbe-izligi ha`m ayrim elementlerden ibaratlig`in analiz qiliwda tiykarg`i itibarda turadi.

Analiz usillarin qollaw u`yrenlip atirg`an protsesslerdin` bir-birine baylanislig`i, o`zgeris sebebi, ta`sir ko`rsetken faktorlar ha`m qosimsha sebeplerdi aniqlawg`a ja`rdem beredi.

Analiz qiliwda a`piwayi ha`m matematikaliq usillari qollanilip, olar arqali tiykarg`i qurallar quninin` o`zgeriwine baha beriledi. A`piwayi usillar quramindag`i salistiriw, gruppaw, absolyut pariqlar, salistirmali pariqlar, shinjirli baylanis ha`mde integral usillar ken` qollaniladi.

Tiykarg`i qurallar boyinsha mag`liwmatlar o`zinin` gruppaw belgisi boyinsha tu`rlishe ta`rtiplengen halda u`yreniledi. Bul bolsa ko`rsetkishlerdin` o`z-ara bir-birine salistirmali o`zgerislerin, olardin` sebeplerin aniqlaw, bahalaw imka`nin beredi.

Absolyut ha`m salistirmali pariqlar usillari qollanilg`anda tiykarg`i qural quninin` haqiqatta rejege salistirmali o`zgeriwi, esabat jilinda o`tken jillarg`a salistirmali o`zgeriwine baha beriledi.

Integral usili da faktorli analiz qiliwda ken` qollaniladi. Bul usil qollanilg`anda tiykarg`i qurallardin` ha`r bir tu`rinin` ja`mi tiykarg`i qurallardag`i, sonin` menen birge ja`mi ka`rxana qarjilarindag`i salmag`i aniqlanip, olardin` tutqan ornina baha beriledi.

Tiykarg`i qurallar analizinde a`piwayi usillardan tisqari alding`i matematikaliq statistikaliq usillar da qollaniladi, bul usillar arqali tiykarg`i qurallar jag`dayi, ha`reketi, na`tiyjeliligi tuwrisinda aniq ha`m isenimli mag`liwmatlar aliwg`a imka`niyat tuwiladi.

Finansliq ha'm basqariw analizinin usullarin to'mendegi eki toparg'a ajiratiw mu'mkin:

A'piwayi-da'stu'rli (a'dettegi) usillar topari;

Ekonomikaliq-matematikaliq usillar topari.

A'piwayi-da'stu'rli (a'dettegi) usillar toparina ekonomikaliq analiz payda bolg'annan bilay qollanilip, da'stu'rge aylanip, a'meliy ta'jiriybede ken' qollanilip kiyatirg'an usillar kiritiledi. Olar quramina absalyut, ha'm salistirmali pariqlardi aniqlaw usili, salistiriw usili, gruppalastiriw usili, balansli baylanis usili, shinjirli bvylanis usili, indeks usili, protsentler pariq usili ha'm basqada usillarda kiritiwimiz mu'mkin boladi.

Ekonomikaliq-matematikaliq usillari ekonomikaliq mag'liwmatlardi elektron esaplaw mashinalarda esaplaw ha'm qayta islew, bul mag'liwmatlardi tez mu'ddette basqariw xizmetkerlerine uzatiw isleri baslang'anda qollaniladi. Ekonomikaliq-matematikaliq usillar toparina a'dette, korrelyatsiyaliq ha'm regratsiyaliq analiz usili, teoriyaliq oyin (teoriyaliq ximet ko'rsetiw) usili, ekonomikaliq diagnoz qoyiw usili, integral usili, funktsional qunli analiz usili, siziqli programmalastiriw usili, grafikli usil, evrestikaliq analiz usili ha'm basqada usillarda kiritiwimiz mu'mkin boladi. Ekonomikaliq matematikaliq usillarda bu'gingi ku'ndegi ayrim ekonomikaliq a'debiyatlarda faktorli analiz usillari dep atalmaqta. Sebebi, usi usillar arqali ma'lim bir ekonomikaliq ha'diyse ha'm protsesske ta'sir etiwshi bir neshe faktorlardin' ta'sirin aniq mug'darlarda aniqlaw imka'niyati bar ekenliginde esaplanadi.

Analizdin' a'piwayi-da'stu'rli (a'dettegi) usillarinan en' ko'p ha'm a'welden qollanilip kelinip atirg'an salistiriw usili bolip tabiladi. Ha'r qanday ekonomikaliq ha'diyse, protsessti u'yreniw, salistiriw, ma'lim ko'rsetkishler menen qatnasiq, salistiriw joli menen u'yreniledi. Bunday u'yreniwde ha'diyse ha'm protsesslerdi o'zgerttiriwdin' tiykarg'i ha'm qosimsha sebepleri aniqlandi, rawajlaniw da'rejesine baha beriledi.

Bizga ma'lim, ekonomikaliq analizdin' za'ru'rli waziypalarinan ja'ne biri

du`zilgen biznes reje ko`rsetkishlerinin` orinlaniwina baha beriwden ibarat boladi. Sonnan da mag`liwmatlardag`i esabat (u`yrenilip atirg`an) jil erisilgen na`tiyjelerin salistiriw analizinin` a`hmiyeti joqarilig`i ko`rinedi.

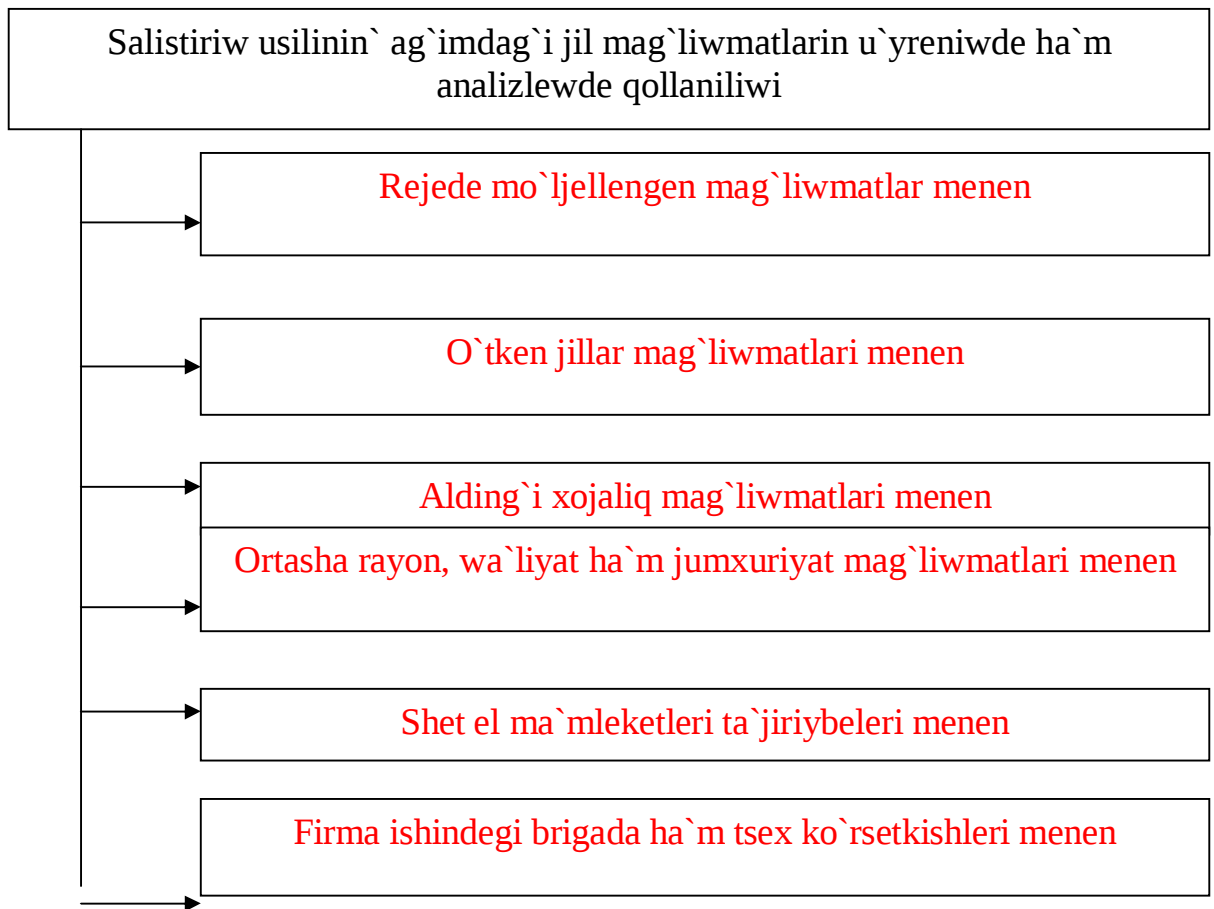
Biznes reje mag`liwmatlari menen haqiyqatta erisilgen na`tiyjelerdi salistirip, aniqlang`an paraqlar analizinin` keyingi teren` u`yreniw ushin obekt boladi, yag`niy esaplang`an o`zgerisler du`zilgen biznes rejenin` tiykarlang`anlig`i, tuwri ha`m bar haqiyqiy imka`niyatqa jaqin, orinlaniw imka`niyati ken`gligin bildiredi. Sonday, eken tiykarg`i qurallar sapasi haqiyqattan bar ekenligi ha`m jaqsi islep atirg`anlig`i, uzaq mu`ddetke ximet qiliwdi bildiredi.

Analizde za`ru`rli a`hmiyetke iye shet el ta`jiriybelerin u`yreniw maqsetinde sho`lkemlestiriletug`in shet el firmalardin` tiykarg`i qurallari menen o`zimizdin` ka`rxana (firma)lardin` tiykarg`i qurallar haqqindag`i mag`liwmatlarin salistiriw iyeleydi. Bunda ko`rsetkishlerdi bir-biri menen salistiriwdi sa`ykeslestirilip keyninen bolsa alding`i ta`jiriybe na`tiyjeleri u`yreniledi ha`m kelesi xizmetinde bul ta`jiriybelerge a`mel qiliw jollari ko`rsetiledi. Ka`rxana (firma) xizmetinde qanshaliq ko`p shet ellik alding`i ta`jiriybe ha`m texnologiyasi engiziliw jollarin belgilew, keleside sonshaliq na`tiyjeli o`ndiristi sho`lkemlestiriwge tiykarg`i ortalig boladi. Analizde salistiriwdin` tu`rli usillarin turaqli qollaw, jol qoyilg`an kemshiliklerdi du`zetiwge, joqari ko`rsetkishke ha`m ta`jiriybege iye bolg`an qon`si xojaliqlar tabislarinan paydalaniwg`a imka`n jaratadi.

Salistiriw usili ka`rxanalar xizmetinde tekg`ana tiykarg`i qurallardi emes ba`lkim ka`rxanadag`i ja`mi ko`rsetkishlerdi analiz qiliw imka`nin beredi. Bul usil tekg`ana ka`rxana da emes ba`lkim rayon, wa`layat ko`leminde u`yrenilip atirg`an xojaliqlardin` mag`liyatlarini menen salistiriliwi maqul boladi.

Bulardin` barlig`i xojaliq xizmetinin` toliq ha`m teren` u`yreniwine, ko`rsetkishlerdin` o`siw yamasa kemeygenligin aniq biliwge imka`n jaratadi.

To`mendegi su`wrette salistiriw usilinin` qollaniliwi shen`beri ko`rsetilgen (2.1-su`wret).

2.1-su`wret. Salistiriw usilinin` qollaniliwi shegarasi

2.1-su`wrette salistiriw usilinin` qollaniliw shegarasi o`z sa`wlesin topgan.

Xojaliq protsesslerin u'yreniw, analiz etiwde jan'a usil ha'm qurallardan paydalaniw ekonomikalik analizdi jetilistiriwdin` za`ru'rli bag`darlarinan biri esaplanadi. Usi ma'niste analzde qollanilatug`in ekonomikalik-matematikaliq usillardi da usi qatag`a kiritiw mu`mkin (1-keste).

Ekonomikaliq-matematikaliq usillardi qollaw tiykarinda:

- analizdi orinlaw mu`ddeti tezlesedi;
- o`zgerisler ha`m olardin` ta`sirin aniq esaplaw mu`mkin boladi.
- ha`r bir ta`sir etiwshi faktordin` mug`dar ha`m sapa ta`replerin aniq ko`rsetip beriw imka`niyati tuwiladi;
- esaplaw texnikalarinan paydalaniw an`satlasadi ha`m basqalar.

2.1-keste

Analizde qollanilatug`in ekonomikaliq-matematikaliq usillar ha`m olardi qollaw orni

№	Usillardin` ati	Tu`sinik
1	2	3
1.	Korrelyatsiyaliq-regratsiyaliq analiz usili	O`zgeriwshi birlikke ta`sir etiwshi, o`z-ara baylanislilik ha`m baylanistag`i o`z-aldina belginin` basqa belgiler ta`sirinde o`zgerislerdi aniqlaw
2.	Logorifmlar usili	Na`tiyelilik ko`rsetkishke ta`sir etiwshi ko`pleep faktorlardin` ta`sirin aniqlawdin` matematikaliq ko`rinishke saliniwi
3.	Determinantlar usili	Aqirg`i ko`rinishke ta`sir etiwshi bir faktordin` ekinshi faktordi tuwdiriwshi ha`m olardin` o`z-aldina uziliw
4.	Matritsalar usili	Aqirg`i ko`rinish ha`m na`tiyelilik ko`rsetkishlerge ta`sir etiwshi faktorlardi jupliq, birlik ha`m ko`plik koeffitsientlerde aniqlaw
5.	Siziqli programmalastiriw usili	Xojaliq protsesslerin funktsiya ha`m shekleniwlerde qatarli ta`rizde programmalastiriw ha`m olardi basqariw boyinsha alternativ qatarlardan en` optimal variantin aniqlaw
6.	Teoriyalik oyin usili	Sotsialliq, ekologiyaliq, texnologiyaliq sha`rtlerdi esapqa alg`an halda basqariwdi birdey da`rejede saklawdin` sha`rtlerin belgilew
7.	Ha`m basqa usillar	

Tu`rli da`wirlerde a`melge asirilg`an yamasa satip aling`an tiykarg`i qurallar ko`lemi ka`rxana balansinda usi da`wir bahalarinda esapqa alinadi. Bul ka`rxanalar tiykarg`i qurallarin salistiriw, tiykarg`i qurallardan paydalaniwdi analiz qiliw ha`m basqalarda qolaysizliqlar jaratadi.

Tiklew quni O`zbekistan Respublikasi hu`kimetinin` ka`rxanalar ha`m sho`lkemler tiykarg`i qurallarin qayta bahalaw tuwrisindag`i qarari tiykarinda belgilenedi.

Xaliq-araliq standartlarda finansliq esabatlarda tiykarg`i qurallar baslang`ish qunin sa`wlelendiriw ushin finans jili aqirinda yamasa hu`kimet usinisi menen qayta bahalawdi o`tkiziwdi usinis qiladi. Respublikamizda tiykarg`i qurallardi qayta bahalaw hu`kimet qarari menen, sonday-aq, ma`mleket ka`rxanalarin aktsionerlestiriw, aktsionerlik ja`miyetlerdi qayta du`ziwde a`melge asiriladi.

2.2. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallardin` texnikaliq xolatining taxlili

Mu`lkshilik sistemasinin` tu`rli formalarina tiykarlang`an ekonomika bazar mexanizmlerinin` za`ru`rli sha`rtlerinen biri bolip esaplanadi. Onin` sub`ektlari bolg`an ka`rxana ha`m sho`lkemler, isbilermenlik xizmeti menen shug`illaniwshi sub`ektlar mu`lktin` iyesi ha`m iyelik etiwshisi sipatinda oni tuwri basqariwdan ma`pdar boladi. Bul bolsa, a`lbette, ju`z berip atirg`an xojaliq protsessleri ha`m ha`diyselerdi da`wirlik gu`zetiwdi, xizmet na`tiyjeliligini toliq u`yreniwin, ekonomikaliq analiz qiliwdi talap etedi.

Bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallar menen jeterli da`rejede ta`miyinlengenligini u`yreniw menen bir qatarda, olardin` texnikaliq jag`dayina da baha berip bariladi. A`dette tiykarg`i qurallar quraminda jil dawaminda o`zgerisler ju`z beredi. Jan`a tiykarg`i qurallardi kirisi sebepli tiykarg`i qurallar artip baradi.

Respublikamizda bazar qatnasiqlarinin` qarar tabiwi, xojaliq ju`ritiwdin` zamanago`y formalaridin` engiziliwi ka`rxana ha`m firmalarda qarji tabiwdin` alding`i formalarin qidirip tabiwdi, jolg`a qoyiwdi talap etpekte. Ka`rxana ha`m firmalarda islep shig`ariw xizmetinin` bir normada dawam etiwini ta`miyinlew maqsetinde tiykarg`i qurallardi uzaq ha`m qisqa mu`ddetli arendag`a aliw, yag`niy lizing qatnasiqlari ju`zege kelmekte. Bul siyaqli o`zgerisler ekonomikaliq analizde jan`a ob`ektler ju`zege kelgenligini ko`rsetpekte. Ekonomikaliq analizde lizing aylanislarin, lizing to`lemleri kelip tu`siwin, lizing aylanislari da`ramatliligini aniklaw aktual bolip barmaqta.

Tiykarg`i qurallar analizine itibardin` ku`sheyip barating`anlig`inin` ja`ne bir ta`repi sonda, ha`zirgi ku`nde tiykarg`i qurallarg`a toziw esaplawda jedellestirilgen amortizatsiyanin` qollaniwi da sebep bolmaqta. Jedellestirilgen amortizatsiyanin` analiz qiliwda tiykarg`i itibar usi usillarda qollaw arqali ka`rxananin` islep shig`arip atirg`an o`nimnin` o`zine tu`ser bahasi o`zgeriwine ta`siri bar yamasa joqlig`ina, saliqqa tartiwdin` ta`sirine baha beriledi.

Sol jaginan tiykarg`i qurallardin` ha`reketi, ka`rxananin` tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenligi, tiykarg`i qurallar qay da`rejede na`tiyjeli islep atirg`anlig`in u`yreniwdegide za`ru`rli waziypalar belgilenedi.

Analiz aldinda bul boyinsha to`mendegi waziypalar turadi:

- ka`rxanada bar bolg`an tiykarg`i qurallardin` jag`dayin bahalaw;
- ka`rxananin` tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenlik da`rejesine baha beriw;
- tiykarg`i qurallar na`tiyjeliligini bildiriwshi ko`rsetkishlerdi belgilew, usi tiykarda tiykarg`i qurallardin` rentabellik da`rejesin, fond qaytimi ha`m fond syimi da`rejelerin aniqlaw;
- ka`rxananin` tiykarg`i qurallarinin` jagdayin, ha`reketin ha`m islewine tiyisli juwmaqlar beriw;
- ka`rxana tiykarg`i qurallaridan na`tiyjeli paydalaniw maqsetinde kerekli juwmaqlar beriw.

Tiykarg`i qurallar dinamikasi, olardin` ta`miyinlengenligi, sonday-aq, na`tiyjeliligi analizinde tiykarg`i itibar ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayi qay da`rejede ekenligi, ka`rxananin` tiykarg`i qurallar menen qurallaniw da`rejesine, na`tiyjelilik ko`rsetkishlerine, dinamikasin qaratiladi.

Tiykarg`i qurallardin` jag`dayin ko`rsetiwshi ko`rsetkishler quramina tiykarg`i qurallardin` uliwmalik qarjidadig`i u`lesi, tiykarg`i qurallar aktiv bo`liminin` uliwmalik tiykarg`i qurallardag`i u`lesi, tiykarg`i qurallardin` toziw koeffitsienti, tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw koeffitsienti, tiykarg`i qurallardin` jaramlilik koeffitsienti, tiykarg`i qurallardin` shig`ip ketiw koeffitsienti ha`m

basqalar kiredi.

Tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlew deyilgende ka`rxananin` rejege yamasa o`tken jillarg`a salistirmali tiykarg`i qurallar menen qurallaniw da`rejesi tu`siniledi.

Sunday-aq, tiykarg`i qurallardin` qurami, tu`ri boyinsha o`zgerislerine baha beriledi. Analiz etiwde tiykarg`i qurallardin` jag`day ha`m ha`reket ko`rsetkishlerine de za`ru`rli itibar qaratiladi. Bul arqali tikkeley tiykarg`i qurallardin` toziw ha`m jaramliliq da`rejesi, kiris-shig`is ko`rsetkishlerine baha beriledi.

Tiykarg`i qurallar qollaniliwi protsessinde isletilinmegen halda maralliq ha`m fizikaliq tozadi. Toziw ko`lemin esaplang`an amortizatsiya summasina ten`dep esaplaw qabil qiling`an.

Mag`liwmatlardan ko`rinedi, ag`imdag`i jilda tiykarg`i qurallardin` jaramliliq da`rejesi jil basina salistirmali 46,7 % ke ko`beygen bolip, ja`mi tiykarg`i qurallardin` 90,9 % in quramaqta. Qalg`an 53,2 % tiykarg`i qurallar o`zinin` ximet mu`ddetin o`tep bolg`an ha`mde go`nergen tiykarg`i qurallardi quraydi.

2.2-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ tiykarg`i qurallar texnikaliq jag`dayi analizi (min`sumda)

Tiykarg`i qurallar	Baslang`ish qun	Toziw quni	Qaldiq qun	Toziw da`rejesi %	Jaramliliq %
1	2	3	4	5	6
1. Jil basina	1765676	940810	824866	53,2	46,7
2. Jil aqirina	2606012	1166835	1439177	44,8	55,2
3. Parqi (+g)	840336	226025	614311	-8,4	9,5

2.2-keste mag`liwmatlari tiykarinda tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayin analiz qilg`animizda jil basinda toziw da`rejesi 53,2% qurag`an bolsa jil aqirina kelip bul ko`rsetkish 44,8% ti qurag`an, jil basina salistirmali 8,4 % ke

kemeygen. Tiykarg`i qurallardin` jaramliliq da`rejesin analiz qilg`animizda jil basina salistirmali jil aqirinda 9,5 % ke o`siw gu`zetilgen, bunnan ko`rinedi ka`rxananin` tiykarg`i qurallarinin` texnikaliq jag`dayi jaqsilanip bariwin unamli bahalasa boladi. Tiykarg`i qurallardin` o`nimin u`yreniw tiykarinda o`nim o`ndiriwde olardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerine baha beriledi. Tiykarg`i qurallardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerinin` faktorli analizi tiykarinda o`nim o`ndiriw ko`lemin yamasa fondlar na`tiyjesi ju`zesinen ishki imka`niyatlardin` bar ekenligi u`yreniledi ha`m analiz juwmaginda ka`rxanada tiykarg`i qurallardan paydalaniwg`a ha`m olardin` na`tiyjeliligin asiriw ju`zesinen za`ru`rli ekonomikaliq bag`darlar belgilenedi. Ka`rxana tiykarg`i qurallari, olardin` jag`dayi, ha`reketi ha`m na`tiyjesine ekonomikaliq diaqnoz beriledi.

Tiykarg`i qurallar jag`dayi ha`m ha`reketin analiz qiliwda, en` aldi menen tiykarg`i qurallar qurami, du`zilisi ha`m dinamikasın analiz qiliw maqsetke muwapiq boladi.

2.3-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ inde tiykarg`i qurallar qurami, du`zilisi ha`m o`zgeriwinin` analizi

Ko`rsetkishler	2014 jil basina min` sum	2014 jil aqirina min` sum	Parqi (+;-) min` sum
1. O`ndirislik tiykarg`i qurallari	1073137	1545140	472003
2. O`ndirislik emes tiykarg`i qurallari	692539	1060872	368333
Ja`mi tiykarg`i qurallar	1765676	2606012	840336

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, ka`rxanada ja`mi tiykarg`i qurallar quni jil aqirinda jil basina salistirmali 840336 min` sumg`a ko`beygen. Usi ko`beyiw tiykarinan o`ndirisliq ha`m o`ndirislik emes tiykarg`i qurallardin` ko`beyiwi esabınan ju`z bergen.

Ka`rxanada bar bolg`an bolg`an o`ndirislik tiykarg`i qurallari quni jil aqirinda jil basina salistirmali 472003 min` swmg`a ko`beygen.

Ekonomikaliq analizde tiykarg`i qurallardin` quramina baha bergende, aldi menen, onin` o`ndirislik ha`m o`ndirislik emes tiykarg`i qurallarına bo`liniwine

teren` itibar qaratadi. O`ndirislik tiykarg`i qurallari ka`rxanada o`nim islep shig`ariw, ximet ko`rsetiw ha`m jumis orinlawda tikkeley qatnasatugin tiykarg`i qurallar esaplanadi. O`ndirislik emes tiykarg`i qurallari ka`rxanada tikkeley islep shig`ariw protsessine baylanisli bolmag`an tiykarg`i qurallar xizmetinin` u`zliksizligin ta`miyinlewde jil aqirinda ja`mi tiykarg`i qurallar quraminda islep shig`ariw tiykarg`i qurallardin` u`lesi 59,3 protsentke ten` bolg`an bolsa, o`ndirislik emes tiykarg`i qurallardin` u`lesi 40,7 protsentke ten` bolg`an.

2.4-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ tiykarg`i qurallar quraminin` analizi, min` sumda

Ko`rsetkishler	2014 jil basina	2014 jil aqirina	O`zgeriwi
1. Binalar	253713	563468	309755
2. Qurilmalar	66169	66169	-
3.Uzatiwshi priborlar	1110	1110	-
4. Mashina ha`m u`skeneler	429024	540672	111648
5. Transport qurallari	323121	373721	50600
6. Instrumentler			
7. Inventarlar			
8. Basqa tiykarg`i qurallar	692539	1060872	368333
Ja`mi tiykarg`i qurallar	1765676	2606012	840336

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, ka`rxanada ja`mi tiykarg`i qurallar quni jil aqirinda jil basina salistirmali 840336 min` sumg`a ko`beygen. Bul ko`beyiw tiykarinan jan`a binanin`, mashina ha`m u`skeneler ha`mde transport qurallari quninin` o`zgeriwi menen baylanisli. Biraq qurilmalar boyinsha o`zgeris gu`zetilmegen.

Tiykarg`i qurallardin` dinamikasi olardin` jillar boyinsha o`zgerisleri tu`siniledi. Dinamikaliq o`zgerisler tiykarinda ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` jillar boyinsha absalyut ha`m salistirmali o`zgerislerine baha beriledi.

Tiykarg`i qurallardin` jag`day ko`rsetkishlerine to`mendegiler kiredi:

- tiykarg`i qurallardin` jamliligi da`rejesi;
- tiykarg`i qurallardin` toziw da`rejesi.

Jaramliliq da`rejesi tiykarg`i qurallardin` qaldiq qunin olardin` baslang`ish qunina bo`liw arqali aniqlanadi. Toziw da`rejesi bolsa tiykarg`i qurallardin` toziw qunin olardin` baslang`ish qunina bo`liw tiykarinda aniqlanadi. Jaramliliq ha`m toziw koefitsientleri jiyindisi koefitsientte 1 ge, protsente 100 ge ten` boladi.

Tiykarg`i qurallardin` jag`dayin u`yreniwde ka`rxana amortizatsiya siyasatina, tiykarg`i qurallardin` ruwxiy go`nergenlik da`rejesine, paydalaniwdan alip qoyilg`an tiykarg`i qurallar jag`dayina za`ru`rli itibar qaratiladi. Tiykarg`i qurallardin` jag`dayinin` ko`rsetkishlerin olardin` ha`r bir tu`ri ha`m ja`mi boyinsha u`yreniledi.

2.5-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw da`rejesi analizi, min` sumda

Ko`rsetkishler	Paydalaniwg`a tapsirilg`an tiykarg`i qurallar	Ja`mi tiykarg`i qurallardin` jil aqirindag`i quni	Tiykarg`i quralardin` janalaniw da`rejesi
Esabat jil ja`mi tiykarg`i qurallar	840336	2606012	0,32
- o`ndirislik tiykarg`i qurallar	472003	1545140	0,30

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, ka`rxanada esabat jili paydalaniwg`a 840336 min` sumliq tiykarg`i qural tapsirilg`an. Na`tiyjede ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw da`rejesi 0,32 ke ten` bolg`an.

Analizde tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw ha`m shig`ip ketiw sebeplerine de a`hmiyetli itibar karatiladi. Tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw derekleri: - kapital qoyilmalar ha`m investitsiyalar;

Tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayin to`mendegi ko`rsetkishler bildiredi:

- jaramliliq koefitsienti;
- toziw koefitsienti.

Tiykarg`i qurallardin` jaramliliq koefitsienti (Kjaram) olardin` qaldiq qunin

da`lepki qunina bo`liw arqali aniqlanadi.

1f-012 qatar

$K_{\text{jaram}} = \frac{\text{1f-012 qatar}}{\text{1f-010 qatar}}$

1f-010 qatar

Tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayi o`ndiriske jaramliliq jag`dayin analiz etiw arqali bahalanadi. Tiykarg`i qurallardin` jaramliliq da`rejesi qaldaq qunnin` ko`lemine baylanisli.

2.6-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ tiykarg`i qurallardin` jaramliliq da`rejesi analizi, min` sumda

Ko`rsetkishler	2013 jil basina	2014 jil aqirina
1. Tiykarg`i qurallardin` baslang`ish quni	1765676	2606012
2. Tiykarg`i qurallardin` toziw da`rejesi	940810	1166835
3. Tiykarg`i qurallardin` qaldaq quni	824866	1439177
4. Tiykarg`i qurallardin` jaramliliq da`rejesi	0,48	0,55

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` jaramliliq koeffitsienti jil basinda 0,48 ge, jil aqirinda bolsa 0,55 ke ten` bolg`an. Tiykarg`i qurallar jaramliliq koeffitsientinin` jil aqirinda jil basina salistirmali 0,07 ge ko`beyiwine tiykarg`i sebep, tiykarg`i qurallar qaldaq quninin` jil aqirinda jil basina salistirmali 614311 (1439177-824866) min` sumg`a ko`beyiwi esabinan. Tiykarg`i qurallar jaramliliq koeffitsientinin` ko`beyiwi ka`rxana xizmeti ushin unamli jag`day esaplanadi.

Tiykarg`i qurallardin` shig`ip ketiw sebepleri to`mendegishe:

- ruwxliy toziwi;
- fizikaliq toziw ha`m paydalaniw tsshin jaramsiz halg`a kelip qaliw;
- artiqshaliq;
- satiwlar;
- urliqlar, jog`altiwlar ha`m basqa sebepler.

2.7-keste

«Xalqabad mamig`i» AAJ tiykarg`i qurallardin` toziwi da`rejesinin` analizi, min` sumda

Ko`rsetkishler	Tiykarg`i qurallardin` toziw summasi	Tiykarg`i qurallardin` baslang`ish quni	Tiykarg`i qurallardin` toziw da`rejesi
2014 jil basina	940810	1765676	0,53
2014 jil aqirina	1166835	2606012	0,44

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` toziw da`rejesi jil basinda 0,53 ke, jil aqirinda bolsa 0,44 ke ten` bolg`an. Tiykarg`i qurallar toziwi da`rejesinin` jil aqirinda jil basina salistirmali 0,09 g`a kemeyiwine tiykarg`i sebep, ka`rxanada esabat jilinda 1439177 min` sumliq tiykarg`i qural jan`adan paydalaniwg`a tapsirilg`anlig`i sebepli.

Tiykarg`i qurallar toziw da`rejesinin` jil aqirina kelip 0,09 g`a kemeyiwi ka`rxana xizmeti ushin unamli jag`day esaplanadi. Toziw da`rejesinin` bunday mug`darg`a ten` boliwi ka`rxana tiykarg`i qurallardin` jaramlilik da`rejesi joqarilig`in bildiredi.

Tiykarg`i qurallar analizin na`tiyjeli sho`lkemlestiriwde tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenlik ha`m olardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerine baha beriledi. Usi ko`rsetkishler tikkeley ka`rxanada tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenlik da`rejesin, sonday-aq, olardan qay da`rejede na`tiyjeli paydalanip atirg`anlig`in bildiredi.

Aldi menen, ka`rxananin` miynet qurallari menen ta`miyinlengenliginde to`mendegi ta`replerin parqqlaw lazim:

ta`replerin parqqlaw lazim:

- o`zine tiyisli bolg`an miynet qurallari esabina ta`miyinlew;
- arendag`a aling`an miynet qurallari esabina ta`miyinlew.

Demek, ka`rxanada ha`r eki jag`dayda da tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenliktin` normativlik ko`rsetkishlerine iye boliwi mu`mkin.

Tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenlik analizinde ka`rxanada tiykarg`i qurallardin` rejege ha`m o`tken jillarg`a salistirmali absalyut ha`m salistirmali o`zgerislerine baha beriledi.

Biz analiz qilip atirg`an «Xalqabad mamig`i» AAJnde tiykarg`i qurallardi ha`reket ko`rsetkishlerinin` o`zgeriwi analizi soni ko`rsetedi, ag`imdag`i da`wirde tiykarg`i qurallardin` jan`alaniw da`rejesi alding`i jilg`a salistirmali 0,588 koeffitsientke kemeygen. Ka`rxananin` esaptan shig`arilg`an tiykarg`i qurallardin` o`tken jilg`a salistirmali o`zgeriwi bolsa 0,02 koeffitsientke kemeyiw gu`zetilgen.

Tiykarg`i qurallar menen qurallang`anliq ko`rsetkishleri sipatinda bir isshige tuwri keletug`in miynet qurallari, jumis orni, maydaninin` tiykarg`i qurallar menen qurallang`anliq da`rejesi aniqlanadi. Tiykarg`i qurallar menen qurallang`anliq da`rejesi olardin` na`tiyjelilik ko`rsetkishlerin u`yreniw tiykarinda toltiriladi. Ka`rxana xizmetine tek mug`dar ko`rsetkishler arqalig`ana emes, ba`lkim sapa ko`rsetkishlerin de u`yreniw tiykarinda baha beriledi.

2.3. Ka`rxanalardin` texnikaliq da`rejesin ko`teriw

Ja`han finansliq-ekonomikaliq krizisinin` keru aqibetlerin saplastiriw, ekonomikaliq o`siwdin` makroekonomikaliq proportsionallig`i ha`m turaqli pa`tlerin, ekonomika tarmaqlarinin` turaqli islewin ta`miyinlew, xaliq ba`ntligine ko`meklesiw, eksport qiliwshilar, sanaatinin` jetekshi tarmvqlari ka`rxanalari ha`mde kishi biznesti aniq qollap-quwatlaw maqsetinde O`zbekistan Respublikasi Prezidentinin` 2008 jil 28 noyabrdegi «Ekonomikanin` real sektori ka`rxanalarin qollap-quwatlaw, olardin` turaqli islewin ta`miyinlew ha`m eksport potentsialin asiriw is-ilajlari da`stu`ri tuwrisinda»g`ii PP-4058 sanli Pa`rmani qabil qilindi.

Pa`rmanda ma`mleket ekonomikasi real sektorinda ja`han finansliq krizisinin` keru aqibetlerin neler esabinan saplastiriwi mu`mkin bolg`an sheshiwshi faktorlar aniq belgilep berilgen ha`m islep shig`ariwdi keyinshelik turaqli o`stiriw ha`m ko`lemlerin ken`eyittiriw ha`mde o`nim satiwdin` jan`a bazarlarin o`zlestiriw ushin tiykar saling`an.

Birinshi na`wbette bul - ka`rxanalarda modernizatsiya texnikaliq ha`m texnologiyaliq qayta u`skenelew islerin o`tkiziwden ibarat boladi. En` aldi menen bul ekonomikanin` bazaliq tarmaqlarina, eksportqa bag`darlang`an ha`m import ornin basatug`in o`nim o`ndiriwshi ka`rxanalarg`a tiyisli. Ka`rxanalar, birlespeler ha`m xojaliq ju`ritiwshi sub`ektler basshilarinin` diqqat-itibarin islep shig`ariwdi modernizatsiyalaw, texnikaliq ha`m texnologiyaliq qayta u`skenelew boyinsha qabil qiling`an da`stu`rlerni a`melge asiriwdi jedellestiriw, en` alding`i texnologiyalardi tartiw xaliq-araliq sapa standartlarina o`tiw za`ru`rligine karatilg`an, bular sirtqi bazarlarda da, ishki bazarlarda da turaqli abiraylarin ta`miyinlew imka`nin beredi.

Sol sebepli Pa`rmanda bazaliq tarmaqlardi modernizatsiyalawdin` 11 en` za`ru`rli da`stu`rin a`melge asiriwdi jedellestiriw, sanaat ka`rxanalarinin` go`nerip qalg`an u`skeneleri tiykarg`i fondlarin tezlik penen shig`arip taslaw, texnikaliq qayta u`skenelew joybarlari boyinsha u`skeneler satip aliwg`a tez buyirtpalarin a`melge asiriw, sanaatta ha`m transport infrastrukturasinda en` za`ru`rli joybarlardi a`melge asira baslawdi ha`m onin` mu`ddetlerin jedellestiriw boyinsha qosimsha is-ilajlar na`zerde tutilg`an.

Usi ilajlardi o`tkiziw real qarji derekleri menen bekkemlengen - ka`rxanalardin` o`z qarjilari, banklerdin` kreditleri, sonin` ishinde, olardin` kapitalin talay da`rejede ko`beyittiriw esabinan beriletug`in kreditler, sonday-aq, tikleniw ha`m rawajlaniw jamg`armasi ha`mde xaliq-araliq finans institutglarinin` kreditleri usilar qatarinan bolip tabiladi.

Respublika ka`rxanalari ta`repinen eksport qilinatug`in bir qatar o`nim tu`rleri boyinsha ja`han tovar bazarlarindag`i ag`imdag`i kon`yunkturanin` keskin jamanlasiwi - bu`gingi ku`nde za`ru`rli bolip turg`an ma`selelerdin` biri esaplanadi.

Ko`rsetip o`tilgen qiyinshiliqlardi saplastiriw maqsetinde, pa`rmanda hu`kimet ta`repinen eksport qiliwshi ka`rxanalardin` sirtqi bazarlardag`i ba`sekege turaqlilig`in ta`miyinlew ha`m eksport ushin qosimsha faktorlardi jaratiwda olardi

qollap-quwatlaw boyinsha aniq sharalar ko`riw na`zerde tutilg`an.

O`nimnin` ba`sekege turaqlilig`in ta`miyinlew ko`z qarasinan qarag`anda, a`sirese, sanaattin` bazaliq tarmaqlarında o`ndiris qa`rejetlerin qatan` qadag`alawg`a aliw ha`m eonom qiliwdin` qatan` ta`rtibin engiziw eksport qiliwshi ka`rxanalar ushin u`lken a`hmiyetke iye boladi. Sonin` ushin da da`stu`rde elektr energiya ha`m tiykarg`i kommunal xizmetler bahalarinin` tiykarsiz asip ketiwine jol qoymasliq, ka`rxanalarda texnologiyaliq protsesslerdi ratsionalizatsiyalaw, materiallar ha`m energiya sarpin ha`mde basqa sarip-qa`rejetlerdi kemeyittiriw esabınan o`nimnin` o`zine tu`ser bahasin keminde 20 protsentke arzanlastiriw boyinsha arnawli is-ilajlar na`zerde tutilg`an.

Is-ilajlar da`stu`rinde ko`zde tutilg`anday-aq, elektr-energetikani, o`ndiris sistemasin, elektr energiyani uzatiw ha`m tutiniwdi ken` ko`lemde modernizatsiyalaw, energiya sarpin kemeyittiriw ha`m energiyani tejew sistemasin endiriw de ekonomikamizdin` ba`sekege turaqlilig`in asiriwg`a bag`darlang`an. Sonin` menen birge is-ilajlar Da`stu`rinde kishi biznes ha`m jeke isbilermenlik sub`ektlari xizmetin ja`nede rawajlandiriw ha`mde xoshemetlewge u`lken itibar beriledi. Bunin` ushin kishi ha`m jeke bizneske kommertsiyaliq banklerdin`, sonin` ishinde Jen`illikli kreditlew jamgarmasınan kreditler beriwdi ken`eyittiriw, zamanago`y import u`skeneler ha`m minitexnologiyalar satip aliw ushin kredit liniyalarin ashiw, sonday-aq, bir qatar qosimsha saliq jen`illikleri beriw na`zerde tutilg`an.

U`y-jay qurilisi ha`m a`sirese, jeke ta`rtiptegi u`y-jaylardi esapqa alg`an halda, a`meldegi u`y-jay fondin ta`mirlew, tiklew ha`m rekonstruktsiya qiliw is-ilajlardin` o`z-ara baylanisli sistemasin jaratiw ekonomikani rawajlandiriw ha`m xaliq ba`ntligine ko`meklesiw din` za`ru`rli fatori esaplanadi. Pa`rmanda usi bag`darda qa`nigelestirilgen sho`lkemlerdi du`ziwdi xoshemetlew, olarg`a za`ru`r zamanago`y islep shig`ariw-ta`mirlew ha`m qa`liplestiriwde ja`rdem ko`rsetiw na`zerde tutilg`an.

Jergilikli aziq-awqat o`nimlerin islep shig`ariwdi ken`eyittiriw boyinsha

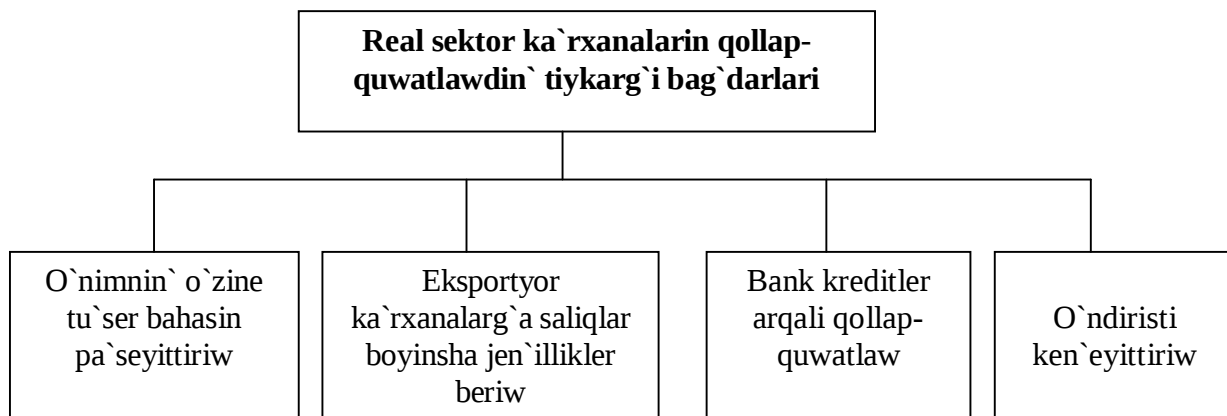
Pa`rmani menen tastiyiqlang`an Da`stu`rde belgilep qoyilg`an qosimsha is-ilajlar ishki derekler esabinan ma`mleket aziz-awqat qa`wipsizligin ta`miyinlewshi isenimli rezervlerdi jaratiw imka`nin beredi, bul bolsa ja`han bazarlarinda tiykarg`i tu`rdegi aziz-awqat o`nimlerinin` bahasi o`sip baratirg`an sharayatda o`z-aldina a`hmiyetke iye boladi.

Ka`rxanalardi modernizatsiya qiliwda, eksport qiliwshi ka`rxanalar ha`m kishi biznes sub`ektlerin qollap-quwatlaw is-ilajlarin a`melge asiriwda kommertsiyaliq banklerdin` za`ru`rli rolin inabatqa alg`an halda Pa`rmanda banklerdin` real sektor ka`rxanalarin o`z waqtinda finansliq qollap-quwatlawdagi juwapkerlikti asiirwg`a o`z-aldina itibar qaratilg`an.

O`zbekistan Respublikasi Prezidenti ta`repinen qabil qiling`an Pa`rmanda na`zerde tutilg`an is-ilajlarin a`melge asiriw ja`han finansliq-ekonomikaliq krizisi sharayatlarinda da real sektor ka`rxanalarinin` turaqli islewin, ekonomikanin` u`zliksiz ha`m turaqli o`siwin ta`miyinlew ha`mde usi tiykarda ma`mleketti ja`nede turaqli sotsialliq-ekonomikaliq rawajlandiriw ha`m xaliq turmis da`rejesin asiriw waziypalarin sistemali, izshil sheshiw imka`nin beredi.

Prezidentimiz o`z miynetlerinde Kriziske qarsi sharalar da`stu`rinin` konkret bo`limleri - belgilengen kompleks is-ilajlar haqqinda toqtalip o`tip, usi is-ilajlar arqali sheshiliwi lazim bolg`an tiykarg`i waziypalardi belgilep berdi.

Birinshiden - ka`rxanalardi modernizatsiya qiliw, texnikaliq ha`m texnologiyaliq qayta u`skenelew ja`nede jedellestiriw, zamanago`y, sa`ykeslesiwshi texnologiyalardi ken` engiziw. Bul waziypa aldin-ala ekonomikanin` tiykarg`i tarmaqlari, eksportqa bag`darlang`an ha`m jergiliklestirilgen o`ndiris quwatlarina tiyisli esaplanadi. Sog`an ko`re ekonomikani real sektor ka`rxanalarin bir katar tiykarg`i bag`darlardi a`melge asiriw maqsetke muwapq boladi. (2.2-su`wret)

2.2-su`wret. Ekonomika real sektori ka`rxanalarin qollap-quwatlawdin` tiykarg`i bag`darlari

Belgili, ma`mleketimiz jetekshi tarmaqlarında o`ndiristi modernizatsiya qiliw, texnikaliq ha`m texnologiyaliq qayta u`skenelew, xaliq-araliq sapa standartlarına o`tiw boyınsha tu`rli mu`ddetlerge mo`ljellengen da`stu`rler islep shig`ilg`an ha`m izshil ra`wishte a`melge asirip kelinbekte.

Bul orında usi tarmaq da`stu`rlerin a`melge asiriwdi tezlestiriw waziypasi qoyılmaqta. O`z na`wbetinde, bul ma`mleketimizdin` de sirtqi da ishki bazarda turaqli abirayına iye boliwin ta`miyinlew imka`nin beredi.

Ekinshiden - ag`imdag`i kon`yunktura keskin jamanlasip baratirg`an ha`zirgi sharayatda eksportqa o`nim shig`aratug`in ka`rxanalardin` sirtqi bazarlarda ba`sekeles boliwin qollap-quwatlaw boyınsha konkret is-ilajların a`melge asiriw ha`m eksporti oshemetlew ushin qosimsha faktorlar jaratiw.

Prezidentimizdin` miynetlerinde aytip o`tkenindey, ja`han finansliq-ekonomikaliq krizis, birinshi na`wbette, eksport potentsialimizg`a eksport ushin o`nim o`ndiriwshilar ha`m olar menen ekonomikaliq ta`repten baylanisli bolg`an xojaliq xizmetine ta`sir ko`rsetedi. Sog`an qaramastan 2008 jilda izshil ra`wishte a`melge asirilg`an ekonomikaliq reformalar, eksport ushin tovar islep shig`ariwshi ka`rxanalar ha`m xojaliqlardi ha`mde import ornin basiwshi tovarlar islep shig`ariwshilardi qollap quwatlaw, tu`rli jen`illikler beriw na`tiyjesinde ma`mleketimizde sirtqi sawda aylanisinin` o`siwine erisildi.

Ekonomikani modernizatsiyalaw sharayatinda tu`rli mu`lk formasindag`i ka`rxanalar xizmetine toliq erkinlik berildi. A`sirese, sawda-satiwda erkin qatnasıq ju`ritiw, birgelikte xizmet ko`rsetiw ushin sherik tanlay biliw, o`zi islep shig`arg`an ha`m tu`sken alg`an da`ramatqa toliq iyelik qiliw za`ru`rli a`hmiyetke iye.

Jan`asha jumis ju`ritiw aldın ushiramag`an mashqalalardi keltirip shig`armaqta. Sonnan, sirtqi ha`m ishki bazardan ta`jiriybeli qariydar ha`m sherik tan`law menen birge olardin` finansliq imka`niyatların u`yreniw za`ru`rligin keltirip shig`ardi.

Ka`rxanalardin` xojaliq xizmetin analiz qiliw islerin jaqsilaw na`tiyjeliligın asiriw za`ru`rli faktor bolip kelgen ha`m sonday bolip qaladi. Xojaliq xizmetin analiz qiliw ka`rxanalardin` o`ndiris, finansliq, tiykarg`i qurallar ha`m miynet resurslarinan aqilg`a muwapiq paydalaniw da`rejesin aniqlawg`a ja`rdem beredi. Paydalanilmag`an resurslardi aniqlaw, ka`rxanalardin` keleside rawajlaniwi, olardin` finansliq jag`dayin jaqsilaw ushin za`ru`r usinislardi islep shig`iwg`a imka`n beredi.

Sanaat ka`rxanalarinin` o`ndiris protsesslerinin` na`tiyjesi ha`mde na`tiyjeliligi olardin` tiykarg`i qural menen ta`miyinlengenligine tikkeley baylanisli. Sebebi ka`rxanalarda islep shig`arilip atirg`an o`nimlerdin` ko`lemi, sapasi olardag`i tiykarg`i qurallardin` talap da`rejesinde bolıwlig`ın ob`ektiv ra`wishte talap etedi. Sonin` menen birgelikte ol resurslar zaman talabına da say keliwi lazim. Yag`niy, universalligi, jan`alig`i ha`mde arzanlig`i ko`z qarasinan.

Ka`rxanalardin` o`zlerindegi bar bolg`an tiykarg`i qurallardin` jil basına bolg`an mug`dari jilliq amortizatsiya na`tiyjesinde aniqlanadi. Olarda bar bolg`an material resurslar ka`rxana islep shig`ariwin dawamlilig`ın ta`miyinlew islep atirg`an tiykarg`i qurallar ja`mi tiykarg`i qurallardin` qansha protsentin quraydi ha`m bul tuwrisindag`i sha`rtnamalar du`ziledi.

Ka`rxanalarg`a satip alinip atirg`an tiykarg`i qurallarının ag`imi na`tiyjesinde olardin` tiykarg`i qurallari menen ta`miyinlengenlik da`rejesi artip

baradi. Sanaat ka`rxanalarinin` tiykarg`i qurallari menen ta`miyinlengenligi ha`mde miynettin` olar menen qurallang`anlig`i ko`rsetkishler ja`rdeminde aniqlanadi. Ma`selen, ka`rxana erkinde jil basina 200 mln. sumliq tiykarg`i qurallardin` bar ekenligi balansta ko`rsetilgen. Ka`rxana ushin bolsa o`ndirisini bir normada rawajlandiriw ushin rejege muwapiq 170 mln. sumliq tiykarg`i qurallari za`ru`rligi aniqlang`an. Demek, ka`rxana ushin olarg`a bolg`an talap toliq qanaatlandirilmaqta. Bul ma`seleni sheshiw ushin ka`rxana qosimsha 30 mln. sumg`a tiykarg`i qurallarin satip aliwdi yamasa qarizg`a, arendag`a beriwdi rejelestiredi. Ol usi ma`sele boyinsha du`zilgen sha`rtnamalarda o`z sa`wlesin tabadi. Ka`rxananin` materialliq texnikaliq ta`miynatinin` sheshiliwi na`tiyjesinde jil dawaminda 50 mln. sumliq tiykarg`i qurallar satip aling`an. Sonda ka`rxananin` tiykarg`i qurallar menen ta`miyinlengenlik da`rejesi 105 % ti qurag`an boladi.

Keltirilgan mag`liwmatlardan ko`rinip turipti, ka`rxana tiykarg`i qurallari menen toliq ta`miyinlengen, yag`niy, olardin` mug`dari 5 % ke ko`p bolg`an, ol bolsa o`ndiris protsessine unamli ko`rsetpekte.

Ka`rxananin` tiykarg`i qurallari menen ta`miyinlengenligin analiz etiw na`tiyjesinde olar menen toliq ta`miyinlengenlik faktleri aniqlansa, ol jag`dayda onin` kelip shig`iw sebepleri u`yreniledi. Sonin` menen birgelikte usi unamli na`tiyjelerdi saplastiriw imka`niyatlari ha`m is-ilajlari belgilenedi.

Respublikamiz ekonomikasın erkin bazar qatnasiqlarina o`tkiziw menen ka`rxanalar xojaliq xizmetin analiz qiliwdin` a`hmiyeti ja`nede artadi. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatında tiykarg`i qurallar analizin ka`rxanalardin` o`ndiris xizmetin jetilistiriw jollarin izlep tabiw. Sebebi, bazar qatnasiqlari sharayatında o`ndiriske engizilmegen resurslardi aniqlaw ha`m olardan na`tiyjeli paydalaniw en` aktual ma`selelerden esaplanadi.

Bazar qatnasiqlarinin` qa`liplesiwi, rawajlaniwi ko`p ukladli bazar ekonomikasın payda etiw, ha`r qiyli formadag`i biznesti ha`m isbilermenlikti rawajlandiriw, ka`rxanalar xizmetinin` finansliq na`tiyjeleri - payda ha`m rentabellik, ekonomikalıq potentsialin aniqlaw ka`rxanalar xizmetinin` tiykarg`i

ko`rsetkishlerine aylanadi.

Respublikada a`melge asirilib atirg`an ekonomikalik reformalardin` huqiqiy ba`zasin qurawshi nizamlari, Prezident Pa`rmanlari ha`m Ministrler Komitetinin` ju`zlep qararlari ka`rxanalardin` xizmetin rawajlandiriw ha`m tuwri jolg`a saliw maqsetinde qabil qilinbaqta.

Respublikada a`melge asirilib atirg`an ekonomikalik reformalardin` en` tiykarg`ibag`darlarinan biri bul basqariw sistemasin jetilistiriw esaplanadi. Bul ma`seleni unamli sheshiwde ka`rxanalardin` xojaliq xizmeti ha`m ekonomikalik potentsialin analiz qiliw u`lken rol oynaydi.

Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallar analizin jetilistiriw jollari ha`m analizi bizin` ma`mleketimizge kirip kelgen jan`a tu`siniklerden esaplanbaydi.

Ekonomikalik analiz ha`m ekonomikalik potentsial analizi basqa rawajlang`an ma`mleketlerde a`dewir rawajlang`an bolip, olar tiykarinan avtomatlasqan halda a`melge asiriladi. Xojaliq xizmeti analizi avtomatik basqariw protsessinde bir qansha abzalliqarg`a erisiw mu`mkin boladi. Ka`rxanani analiz qiliwdin` texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallardi basqariw sistemasi sharayatinda a`melge asiriw to`mendegi printsiplerge a`mel qiladi:

- aniq maqsettin` sistemalasqanlig`i; - kompleksligi; - ixshalilig`i; - u`zliksiz ha`m turaqliliq; - salistiriw imka`niyatinin` ken`ligi; - sheshim joybari aniq ha`m iqshamlilig`i.

Ka`rxanalarda texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatinda tiykarg`i qurallarin avtomatlasqan sharayatda analiz ushin kerekli mag`liwmatlardan paydalaniw o`zgeshelikleri ma`lim da`rejede imka`niyatlardi aship beredi:

1. Baslang`ish hu`jjetler - esap, statistika, normativ mag`liwmatlar EEM nin` miyine quyilip, tek birdey derek, yag`niy mashina miyine alinadi.

2. Analiz ushin kerekli tu`rli quramali esaplawlar ma`lim sekundlarda orinlaandi.

Ta'sir etiwshi faktorlardi mashinalar aniq ko'rsetip beredi.

Analiz ushin kerekli mag'liwmatlar ha'm analiz na'tiyjeleri ornatilg'an formada - mashinogramma, tabelogrammalarda ko'rsetiledi.

Analiz na'tiyjelerin uliyamalastirg'anda, erisilgen na'tiyjeler, jol qoyilg'an qa'te ha'm kemshilikler ha'mde tabislar aniq sanlarda ha'm faktler menen ko'rsetilgen boliwi talap etiledi. Sonday-aq, jol qoyilg'an kemshiliklerdi du'zetiwi is-ilajlari, yag'niy pikirler de ko'rsetiledi. Analiz na'tiyjelerin ra'smiylestiriw ha'm uliyamalastiriwg'a ka'rxananin` uliyama ma'jilis materiallari ha'r tu'rli diagramma, keste ha'm grafikler du'zip miynetkesh g'alabag'a korsetpe sipatinda asip qoyiw, informatsiya doskalarindag'i ko'rsetkishlerdi dag'azalap bariw da esapqa alinadi. Xojaliq ju'ritiwshi sub'ektlerde analiz qiliwdan alinatug'in na'tiyje, oni informatsiya ha'm metodikalik qollanbalar menen ta'miyinlengenlik da'rejesine baylanisli. Respublikamizda analizdi informatsiya menen ta'miyinlewde bas roldi buxgalteriya esabi ha'm esabati iyeleydi, sebebi bul dereklerde xojaliq xizmeti ha'm onin` na'tiyjeleri o'z sa'wlesin tapqan boladi. Birlemshi ha'm esap registorindag'i mag'liwmatlardi o'z waqtinda ha'm toliq-tegis analiz qiliw rejenin` orinlaniwina, xojaliq xizmetin jaqsilawg'a qaratiladi.

Ekonomikani rawajlandiriw na'tiyjesinde jan'a tu'rdegi ekonomikalik ko'rsetkishler, atamalar ha'm bag'darlar bizin` ma'mleketimiz ekonomikasina kirip kele basladi. Bunin` o'zine ta'n abzalliqdari ha'm tabislari bar bolip, bizin` rawajlanip atirg'an ekonomikamizdi ja'hannin` rawajlang'an ma'mleketler ekonomikasina jaqinlasiwina ha'm olar menen ken` tu'rdegi baylanislar sawdasatqlardi alip bariwg'a imka'niyat jaratip bermekte. Ekonomikadag'i ja'han ta'jiriybeleri pu'tin du'nya qalaberse ma'mleketimiz ekonomikasin reformalastiriw qalaberse ekonomikamizdi rawajlandiriwg'a a'hmiyetli basli argumet bolip ximet qilmaqta. Ka'rxanalarda texnikaliq jag'dayinin` analizi degende, onin` aktivler menen ta'miyinlengenligi, yag'niy, tiykarg'i qurallar menen ta'miyinlengenlik, olardin` awhali, jag'dayi ha'm onnan na'tiyjeli paydalaniw za'rur a'hmiyetke iye esaplanadi.

JUWMAQLAW HA`M USINISLAR

Ekonomikani modernizatsiyalaw sharayatinda ma`mleketimizde a`melge asirilip atirg`an isler o`z na`tiyjesin ko`rsetip kelmekte. Shetten kirip kiyatirg`an sirt el ta`jiriybeleri ha`m jan`aliklar ja`miyetimizde ju`z berip atirg`an ekonomikalik-sotsialliq protsesselerge o`z ta`sirin o`tkizbesten qalmay atir.

A`sirese, analiz pa`ninin` rawajlaniwin, analiz pa`ninin` quramin, analiz qilinatug`in ob`ektler ko`lemin o`z-o`zinen asiwina alip kelmekte. Ka`rxanalarda tiykarg`i qurallar analizi de usilar qatarina kiredi. Ka`rxanalarda tiykarg`i qurallar analizi teoriyalik ta`repten onin` qanday imka`niyatlarg`a iyeligi, ka`rxananin` na`tiyjelilik ko`rsetkishleri, aktivler menen ta`miyinlengenligi, texnikaliq ha`m texnologiyalar menen ta`miyinlengenligi ha`mde olardan na`tiyjeli paydalaniw na`tiyjesinde ekonomikalik na`tiyje aliw ushin qollanilatug`in is-ilajlarin belgilewge ja`rdem beredi.

Ka`rxanalarda tiykarg`i qurallar jeterlilikgi ekonomikalik ta`repleri ha`zirgi ku`nde u`lken a`hmiyetke iye esaplaandi. Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektler xizmeti bu`gingi ku`nde ko`p tu`rdegi xizmet tu`rleri menen shug`ullaniwg`a ruxsat berilgen. Xizmet tu`rlerinen ekonomikalik na`tiyje, yag`niy, payda ko`rip is ju`ritiw bu`gingi ku`nde aktual mashqalalardan esaplanadi. Sonin` ushin xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlerdin` tiykarg`i qurallar analizi za`ru`rli a`hmiyetke beyim esaplanadi.

Ekonomikani modernizatsiyalaw sharayatinda xojaliq ju`ritiwshiler xizmetine baha beriw, olar xizmeti tuwrisinda ken` g`alaba, paydalaniwshilar ha`m basqa sub`ektlerge a`shkara qiliw a`detiy halg`a aylanip barmaqta. Bunin` na`tiyjesinde bul mag`liwmatlardan paydalaniwshilar ka`rxanalar tuwrisinda o`zlerine za`ru`r bolg`an mag`liwmatlarg`a iye bolmaqta. Bulardin` ha`mmesi xojaliq ju`ritiwshi sub`ektlar xizmetin analiz qiliw na`tiyjesinde a`melge asip kelmekte. Bunin` menen ka`rxanalar xizmetin analiz qiliw na`tiyjesinde auditorliq ha`m basqa sho`lkemler olardin` xizmetine juwmaqlar ha`m pikirler berip, xizmetindegi islep shig`ariwdag`i tiykarg`i qurallardi analiz qiliw, bahalaw

hà'm oni na`tiyjeliligin asiriw maqsetinde a`meliyatta ken` qollaw maqsetke muwapiq bolar edi.

Xojaliq ju`ritiwshi sub`ektler o`zlerinin` tiykarg`i quralların u`yreniw na`tiyjesinde, xizmetin rawajlandiriwi, xizmet na`tiyjeliligin asiriwg`a, tiyisli is-ilajlar qollaw na`tiyjesinde payda ko`rip, rawajlaniwi ushin sha`rt-sharayatlar jaratiw mu`mkin bolar edi.

Alip barilg`an izertlew na`tiyjeleri to`mendegi juwmaqlardi qa`liplestiriw imka`nin berdi:

Izleniwler na`tiyjesinde to`mendegi usinislardi keltiremiz:

1. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatında tiykarg`i qurallar analizini jolg`a qoyiw hà'mme ka`rxanalar xizmetinde onshaliq jaqsi rawajlang`an dep bolmaydi sonday eken ka`rxanalar xizmetin jaqsilaw hà'm payda aliw ushin hà'reket qilar ekenbiz bunin` ushin ka`rxanadag`i hà'r bir xizmet tu`rlerin analiz qiliwdi jolg`a qoyiw kerek;

2. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatında tiykarg`i qurallar anadizinin` ka`rxanalar xizmetin analiz qiliwdi jolg`a qoyatug`in son` ka`rxananin` hà'r bir ko`rsetkishlerin ma`lim usillardan paydalang`an halda analiz qiliwdi ku`sheyittiriwimiz lazim;

3. Ka`rxanalardi texnikaliq modernizatsiyalaw sharayatında tiykarg`i qurallardin` texnikaliq jag`dayinin` analizine keletug`in bolsaq analizdin` joqligina qapa bolmasaq ta boladi, nege degende tiykarg`i qurallar jaqsi saklangan hà'm ta`mirlengenin ko`rdik;

4. Ka`rxanalardin` tiykarg`i qurallardi analiz qiliwda ko`rsetkishler, usillar arqali aniq hà'm a`piwayi qilip tekseriw hà'm analiz qiliw lazim. A`sirese, sanaat ka`rxanalari tiykarg`i quralların bahalawda bul ko`rsetkish a`hmiyetli sanaladi.

5. Ka`rxanalarda tiykarg`i qurallardi bahalaw hà'm analiz qiliwda en` isenimli informatsiya deregi bolip, finansliq esabat mag`liwmatlari esaplanadi.

6. Ka`rxanalarda bar bolg`an bolg`an tiykarg`i qurallar boyınsha jaramliliq, jan`alawlardi aniqlaw menen bir qatarda ko`rsetkishler tiykarında tiykarg`i

qurallardi ta'mirlew maqsetke muwapiq esaplanadi.

7. Ka'rxananin' tiykarg'i qurallardi sa'wlelendiriwshi ko'rsetkishler sistemasi tiykarinda onin' xizmetin analiz qilip, analiz na'tiyjelerinen paydalaniwdi jolg'a qoyiw, yag'niy erisilgen na'tiyjeler tiykarinda imka'n barinsha joqari payda aliw maqsetinde is-ilajlar belgilew lazim.

8. Xojaliq ka'rxanalari finansliq ha'm ishki qadag'alaw sistemasin informatsiya menen ta'miyinlew jag'dayi ka'rxanalarda reformalardi teren'lestiriwdin' bu'gingi talaplarina toliq juwap bermeydi. Sonday eken tiykarg'i qurallardan na'tiyjeli paydalaniwdi ilaji barinsha kemirek is ku'shin sariplap ko'birek texnikaliq ha'm texnologiyalardan na'tiyjeli paydalaniw kerek.

9. Tiykarg'i qurallar ha'reketi tuwrisindag'i esabat formasinda (3-forma) modernizatsiya qiling'an tiykarg'i qurallar quni o'z-aldina u'stinde ko'rsetip beriliwi kerek. Bunin' menen ka'rxanani tiykarg'i quralların qay da'rejede zamanago'ylesip baratirg'anlig'i aniqlanadi.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR DIZIMI

1. Wzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-Toshkent: "Wzbekiston", 1992.
2. Wzbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksi. -T.: 1995 y.
3. “Byudjet tizimi twg`risida” gi Wzbekiston Respublikasi Qonuni. 2000 yil 14 dekabr.
4. Wzbekiston Respublikasi Qonuni “Buxgalteriya hisobi twg`risida”. -T.: Wzbekiston. 1996 yil.
5. Wzbekiston Respublikasi Qonuni «Auditorlik faoliyati twg`risida» (yangi tahriri), 2000 y, 26 may.
6. Wzbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (Yangi tahriri). –T.: “Norma” MChJ, 2008.
7. Wzbekiston Respublikasi Qonuni «Fermier xwjaligi twg`risida». (Yangi tahriri). Toshkent. 2004.
8. Buxgalteriya hisobining milliy standartlari. Toshkent. WzBAMA nashriyot-axborot markazi, 2007. -198 b.
9. Wzbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti. 21-son “Xwjalik yurituvchi sub`ektlarning moliyaviy xwjalik faoliyati buxgalteriya hisobi schyotlarining rejasi va uni qvllash bwyicha ywriqnoma” -T.: Wzbekiston Respublikasi Auditorlar palatasi, 2007.
10. Karimov I.A. 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mwljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor ywnalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq swzi, 2015 yil
11. Karimov I.A. Mamlakatimizda demoraktik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi- T.: Wzbekiston, 2010.
12. Karimov I.A. Demokratik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir.–T.: 19.T. Wzbekiston, 2011.

13. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: Wzbekiston, 2010.

14. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. T.: Wzbekiston, 2009. – 24 b.

15. Wzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qvllab-quvvatlash, ularni barqaror ishlashini ta`minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi twg`risida. 2008 yil 28 noyabr, PF-4058-son.

16. Mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va realizatsiya xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarini shakllantirish tartibi twg`risida “NIZOM”ga muvofiq Wzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevralidagi 54-son qarori bilan tasdiqlangan

17. Dwsмуратов R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. «Yangiywl poligraf servis». 2007. - 320 b.

18. Abdullaev Yo. va bonsh. Iktisodiy taxdil.-T.: Mexnat. 2001.-452 b.

19. Zavalishina I. Yangicha buxgalteriya hisobi. –T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi». 2004. – 476 b.

20. Ibragimov A., Ochilov I, Qwziev I, N.Rizaev. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. -T.: «Iqtisod-moliya», 2008. - 444 b.

21. Karimov A., Islomov F., Avloqulov A. Buxgalteriya hisobi. -T.: «Sharq», 2004. – 592 b.

22. Akramov E.A. Korxonalarning moliyaviy xolati taxlili.-T.: Moliya. 2003.-224 b.

23. Ochilov I. Qurbonboev J. Moliyaviy hisob. -T.:«Iqtisod-moliya», 2007.- 488 b.

24. Pardaev M.Q. Iqtisodiy tahlil. Wquv qvllanma. 1 va 2-qism. -T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2001. - 176 b.

25. Vaxobov. A.V., Ibroximov A.T.,Ishonkulov N.F. Moliyaviy va boshkdruv taxlili. Darslik.-T.: Shark, 2005.- 480 b.

26. Pardaev M.Ts., Shoalimov A.X., Pardaev I.R., Isroilov J.I. Boshkaruv taxlili. - T.: Iktisodiyot va xukuk dunyosi, 2005. - 69 b.

27. Sotivoldiev A.S. Zamonaviy buxgalteriya hisobi. 1,2,3-tomlar. –T.: “Moliya”, 2004.

28. Xasanov N.X., Xaydarov Sh.Yu. va Yugay L.P. Korxonalarda ish haqi. Toshkent. 2004.

29. Abduraxmonov K. «Mexnatga xaq twlashni tashkil etish». Toshkent, 1997 yil.

30. Ibragimov A.T., Raximov M.Yu. Boshkdruv taxlili. T.; TMI bosmaxonasi. 2004 y.

31. «Xalqabad mamig`i» AAJ 2013-2014-jillardag`i buxgalteriyaliq esap mag`liwmatlari.

Internet saytlari:

<http://www.Gov.uz/>

<http://www.Pravo.uz/>

<http://www.Zionet.uz/>

<http://www.Stat.uz/>